

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
ПЕРВОМАЙСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
МІСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ**

***Особливості організації психологічного супроводу
обдарованих дітей у закладах освіти***

Посібник для фахівців психологічної служби системи освіти та
педагогічних працівників

**Первомайськ
2012**

Особливості організації психологічного супроводу обдарованих дітей у закладах освіти: Посібник для фахівців психологічної служби, педагогічних працівників. – Первомайськ, 2012. – с.119

Упорядник:

Н.Д.Олійникова, методист управління освіти
Первомайської міської ради;

Співавтори:

Вареник С.В., психолог практичний ЗОШ I-III ст.
№12;

Кудлай С.В., психолог практичний ЗОШ I-III ст.
№1.

Рецензент:

Л.І.Відмиш, в.о. завідуючої методичним кабінетом
управління освіти
Первомайської міської ради

Відповідальні за випуск:

Г.Ф.Остапенко, начальник управління освіти
Первомайської міської ради;

Комп'ютерна верстка, дизайн:

А.П.Рябикін

*Рекомендовано методичною радою управління освіти
Первомайської міської ради, протокол №*

Методичний посібник містить рекомендації щодо організації роботи із обдарованими дітьми у закладах освіти.

З М І С Т

Вступ	4
Розділ І	
ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ	
1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	5
2. СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	8
3. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ	10
4. ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ	13
Розділ ІІ	
ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОБДАРОВАНИХ	
1. Психологічний супровід: теоретичні засади	16
2. ЗМІСТ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ	20
3. СИСТЕМА ПОШУКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ	22
4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ В РОБОТІ ПСИХОЛОГА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ	27
5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОПІЧНІ ПРОГРАМИ СУПРОВОДУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ	33
6. ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ПО ПІДГОТОВЦІ ДО ОЛІМПІАД, МАН	35
7.СИСТЕМА ЗАНЯТЬ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ "РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ"	42
8. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ТРЕНІНГУ КРЕАТИВНОСТІ	89
9 ПАМ'ЯТКИ, ПОРАДИ, РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ	111
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	118

ВСТУП

Входження України в світовий освітній простір зумовлює необхідність перегляду вимог до системи психологічного і соціального забезпечення освіти, а саме: підвищення якості і забезпечення доступності послуг у сфері психології і соціальної роботи, спрямованих на збереження й укріплення здоров'я, підвищення адаптивних можливостей, створення умов для повноцінного і гармонійного розвитку, посилення виховного компоненту системи освіти.

Принципово важливим є те, що в законодавчих і нормативно-правових документах (Національній доктрині розвитку освіти, Законах України «Про загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність», Положенні про загальноосвітній навчальний заклад тощо) декларується право здійснювати формування самостійної та самодостатньої особистості, здатної до професійного розвитку, активної адаптації на сучасному ринку праці та творчої самореалізації; передбачено орієнтацію суб'єктів педагогічної діяльності на новітні досягнення психолого-педагогічної науки. Тому особливо актуальним на сьогоднішній день є розвиток здібностей, обдарувань і талантів дітей та молоді.

Провідними фахівцями освітянської когорти розроблено «Комплексну програму пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді», яка підкреслює необхідність спеціальної психолого-педагогічної роботи з обдарованими дітьми, а також важливість цього питання для розвитку нашого суспільства.

Проблемою у реалізації зазначеної програми є наявність суперечностей у підходах до визначення обдарованості в теорії та практиці, відсутність психологічних навчальних та розвивальних програм для інтелектуально обдарованих дітей, відповідної мотивації у педагогів та батьків, низький рівень психологічної компетентності учасників навчально-виховного процесу.

РОЗДІЛ І

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

1. Надчутливість до проблем. Пов'язана з характером навчання. Догматичний зміст у сполученні з домінуванням репродуктивних методів навчання — основні чинники, що придушують дитячу надчутливість до проблем. І навпаки — проблемне, орієнтоване на самостійну дослідницьку практику дитини навчання розвиває цю здатність, як і інші необхідні для творчості риси. Розвиток надчутливості тісно пов'язаний з умінням змінювати погляд на проблему. Саме ця властивість часто й забезпечує прорив до невідомого раніше.

2. Надситуативна активність (пізнавальна самодіяльність). Йдеться про постійне прагнення до заглиблення в проблему.

3. Високий рівень розвитку логічного мислення. Відомий психолог В. Дружинін у психолого-педагогічній літературі узагальнив три основні позиції щодо проблеми взаємозв'язку творчості та вміння мислити логічно:

- перша — відмова від будь-якого поділу цієї функції;
- друга базується на твердженні, що між інтелектом і креативністю існують граничні відносини; для прояву креативності потрібен інтелект не нижчий від середнього, або «немає дурних креативів», а є «нетворчі інтелектуали»;
- третя стверджує, що інтелект і креативність — незалежні здібності.

4. Підвищений інтерес до дивергентних задач. Практично всі задачі, які використовують у традиційному навчанні, належать до числа конвергентних, тобто умова задачі передбачає існування лише однієї, єдино правильної відповіді, що може бути обчислена шляхом чітких, логічних міркувань на основі використання засвоєних правил і алгоритмів (закони, теореми тощо). Обдаровані діти віддають перевагу дивергентним

задачам, у яких кінцевий розумовий продукт (відповіді) не виходить просто з умов. Їх розв'язання потребує пошуку різних підходів і частково припускає їх зіставлення. А неможливість відповідей із самої умови і недовомовленість, що виявляється таким чином, потребує не просто мобілізації й об'єднання вже отриманих знань, а інтуїції, осяяння (інсайту).

5. *Оригінальність мислення.* Здатність висувати нові, несподівані ідеї, що відрізняються від широко відомих, банальних, зазвичай називають оригінальністю мислення. Виявляється ця особливість у мисленні й поведінці дитини, у спілкуванні з однолітками і дорослими, у всіх видах діяльності. Оригінальність (або її відсутність) яскраво виявляється в характері й тематиці самостійних малюнків, створенні історії, конструюванні та інших продуктах дитячої діяльності. Багато психологів розглядають оригінальність мислення як одну з основних особливостей мислення творчо обдарованої людини. Але при цьому поряд зі здатністю продукувати оригінальні ідеї можливий і інший спосіб творчості — розробляти ті, що вже є. Якщо перший спосіб особливо поціновано у творчості науковій і технічній, то другий — у художній.

6. *Гнучкість мислення.* Здатність швидко і легко знаходити нові стратегії рішення, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити (у мисленні й поведінці) від явищ одного класу до інших, часто далеких за змістом, називають гнучкістю мислення. Гнучкість мислення тісно пов'язана з багатством і розмаїттям минулого досвіду дитини (обсяг знань, умінь, навичок тощо), однак цілком нею не визначається. Зв'язок між ними має дуже складний характер. Наприклад, у деяких ситуаціях обсяг знань не тільки не сприяє генеруванню нових ідей і стратегій, а й навпаки, виступає як гальмівний чинник.

7. *Легкість генерування ідей (продуктивність)* мислення пов'язують із креативністю, гнучкістю мислення. Чим більше ідей, тим більше можливостей для вибору з них оптимальних, зіставлення, розвитку, поглиблення тощо. Велика кількість ідей, з одного боку, є основою, з іншого боку — необхідною передумовою творчості. Генерування ідей тим вище, чим менший тиск стереотипів, набутих у процесі засвоєння досвіду

(знань, умінь, навичок) і часто прямо продиктованих його змістом.

8. *Легкість асоціювання.* Може бути представлена як здатність до вироблення узагальнених стратегій на основі виявлення схованих від звичайного погляду зв'язків і відносин і їх подальшої деталізації¹Л*-Вона найбільше виражена в умінні знаходити аналогії там, де традиційно їх не вбачають, у здатності знайти шлях до розв'язання проблеми, використовуючи різну Інформацію.

9. *Здатність до прогнозування.* Це рідкісна риса, що складається з уяви, інтуїції, здатності до аналізу. Здатність до прогнозування значною мірою залежить від ступеня розвитку схильності до задач дивергентного типу, гнучкості мислення, легкості генерування ідей, легкості асоціювання.

10. *Висока концентрація уваги.* Виявляється це, по-перше, у високому ступені заглибленості в задачу; по-друге, в здатності успішно налаштовувати увагу навіть за наявності перешкод на сприйняття інформації, що стосується обраної мети. Обдарована дитина часто буває захоплена цікавим заняттям настільки, що її практично неможливо відірвати. Причому займатися своєю справою вона здатна тривалий час, може повертатися до неї протягом декількох днів.

11. *Абсолютна пам'ять.*

12. *Здатність до оцінювання* є похідним критерієм критичного мислення. Ця здатність, з погляду А. Матюшкіна, забезпечує самодостатність, самоконтроль, упевненість обдарованої, творчої дитини в собі, у своїх здібностях, у своїх рішеннях, визначаючи цим її самостійність, неконформність і багато інших інтелектуальних і особистісних рис.

13. *Особливості схильностей та інтересів.* В обдарованих дітей схильності широкі і при цьому стійкі та усвідомлені. Націленість, відданість справі служить одним із найточніших показників обдарованості. Також слід підкреслити характерну для обдарованих дітей широту інтересів. їм багато чого вдається, багато чого до душі й тому їм хочеться випробувати себе в найрізноманітніших сферах.

2. СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

1. *Прагнення до самоактуалізації.* Прагнення розкрити свій внутрішній потенціал багато дослідників вважають головним спонукальним мотивом творчості людини. А. Маслоу стверджував, що творчість є невід'ємною характеристикою самої природи людини, а творчі здібності закладені в кожному з нас. Але при цьому, за дослідженнями вченого, самоактуалізація на практиці — вкрай рідке явище, її досягають близько 1% всіх народжених.

2. *Перфекціонізм.* Творчо обдарованих людей вирізняють певні риси особистості і способи взаємин з оточеннями. Наприклад, перфекціонізм (від англ. «зроблений») це прагнення робити все якнайкраще, прагнення досконалості навіть у незначних справах. Наслідком цього постійного прагнення до досконалості нерідко стає настільки ж постійне невдоволення собою, що відбивається на самооцінці, а часом стає причиною невротів і депресій.

3. *Самостійність.* Як особистісна риса передбачає, по-перше, незалежність суджень і дій, здатність самому, без сторонньої допомоги і підказки, реалізувати важливі рішення; по-друге, відповідальність за свої вчинки та їхні наслідки; по-третє, внутрішню впевненість у тому, що така поведінка можлива і правильна. Самостійність базується, в першу чергу, на здатності до оцінювання, умінні регулювати свою поведінку й емоції, на соціальній автономності, сміливості й схильності брати на себе відповідальність. Люди, схильні до самостійності, відрізняються великою вибірковістю й інтелектуальністю. Самостійність — це практично завжди ризик. Самостійність формується всім стилем життя, що спонукає людину з дитинства приймати рішення, робити вчинки і нести за них відповідальність. Розвиток самостійності не може здійснюватися за визначеними рецептами. Головним чинником, що пригнічує самостійність, яка народжується в дитині, є тотальний зовнішній контроль, що виявляється в твердих дисциплінарних вимогах, які не

припускають індивідуальних варіацій. Але не менш шкідливими виявляються і всездозволеність, і теплична атмосфера, що оберігають дитину від проблем і можливості приймати самостійні рішення.

4. Соціальна автономність. Близька до самостійності й нерідко призводить до труднощів у взаєминах. Оточення нерідко буває нетерпимим до самостійної позиції творчо обдарованої дитини. Чим нижчий рівень розвитку оточення, тим менше з його боку тактовності й уваги до дитини, тим частіше можуть такі люди вдаватися до насильства. Із соціальною автономністю пов'язана і ворожість творчо обдарованих дітей до традиційного навчання.

5. Егоцентризм. Виявляється в нездатності стати на позицію іншої людини, що пов'язано з обмеженим досвідом дитини. Для обдарованих дітей характерний високий ступінь вираженого егоцентризму.

Види егоцентризму:

- Пізнавальний егоцентризм — виявляється в пізнавальній сфері; діти, як правило, не здатні зрозуміти, чому те, що просто і зрозуміло їм, не можуть збагнути інші.
- Моральний егоцентризм — виявляється в перевазі над однолітками. Слід зазначити, що моральний егоцентризм властивий обдарованій дитині менше, оскільки він демонструє вищий рівень розумового розвитку, здатність вловлювати причинно-наслідкові зв'язки, глибше і тонше сприймати те, що відбувається — усе це створює міцну базу для розуміння мотивів поведінки інших людей.
- Комунікативний егоцентризм пов'язаний з тим, що часто дитина у своїй мові не намагається поставити себе на місце слухачів. Обдаровані діти легше стають на позицію іншої людини.

6. Лідерство. У спілкуванні з однолітками (необдарованими дітьми) обдарована дитина досить часто бере на себе роль керівника й організатора групових ігор і справ. Тут проявляється одна з важливих рис обдарованих дітей — схильність командувати іншими дітьми. Основна причина схильності обдарованої дитини до командування однолітками — її інтелектуальна перевага над ними, гнучкість і швидкість її

мисленш Вона краще за інших уявляє собі найефективніший розвиток ігрової дій, прогнозує можливі помилки і невідповідності ігрової поведінки і, випереджаючи їх, бере на себе роль лідера. Частина обдарованих дітей перестає цікавитися колективними іграми, віддаючи перевагу індивідуальним іграм і заняттям. *Основні причини:*

- отриманий раніше негативний досвід спілкування з однолітками в колективних іграх (зазвичай результат педагогічної занедбаності);
- особливості характеру (темпераменту), наслідком яких є не прагнення ствердитися в ролі лідера, а інтерес до певної діяльності.

7. *Змагальність*. Змагальність, конкурентність — -важливий чинник розвитку особистості, зміцнення, загартування характеру. Досвід перемог і поразок, набутий під час різних інтелектуальних, художніх, спортивних змагань, надзвичайно важливий для подальшого життя. Джерело схильності до змагальності в обдарованих дітей слід шукати в можливостях дитини, які перевищують звичайні, у здатності до високодиференційованої оцінки.

Побудована на цій основі самооцінка, навіть будучи не завищеною, а адекватною, здатна стимулювати інтерес до конкурентних форм взаємодії з однолітками. Але це явище свідчить про необхідність змагання не стільки з «нормальними», скільки з такими ж обдарованими дітьми.

8. *Особливості емоційного розвитку*. Емоційна сфера обдарованих дітей уразлива. Джерело її — надчутливість, що коріниться в особливостях інтелектуального розвитку. Підвищену емоційну чутливість цілком можна розглядати як результат більш високого розвитку дослідницьких здібностей.

9. *Творче сприйняття випадків*. Випадковість не спрогнозуєш, не створиш спеціально, але вміння знаходити користь у непередбаченому збігу обставин — це справді дар.

10. *Гумор*.

3.ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

До трьох років:

- говорять розгорнутими реченнями;
- здатні тривалий час концентруватися на одному предметі або занятті, повертаючись до нього протягом кількох днів;
- можуть концентруватися на чомусь і водночас помічати, що відбувається навколо;
- у 2,5 роки можуть брати участь у рольових іграх.

Три роки:

- словник досягає приблизно 1200—1500 слів, володіють найпростішими граматичними конструкціями;
- деякі діти можуть читати дитячі книжки (самостійно або з невеликою допомогою дорослих, освоюючи читання) й дуже цим захоплені;
- дуже допитливі, хочуть усе досліджувати, наполегливі в пошуках відповідей на запитання;
- хороша пам'ять на речі й події, мають яскраві спогади про себе і події свого життя;
- мають поняття про кількість і кількісні відношення (більше, менше, порівну);
- диференціюють статево-рольові відносини;
- розуміють близьких людей (приймають їхню «роль» у грі, зображаючи маму або тата);
- здатні розрізняти ознаки доброго та поганого настрою.

Від трьох до п'яти років:

- виявляють цілеспрямовану цікавість до головоломок, загадок; люблять малювати, вирізувати, склеювати;
- опановують письмо.

Чотири роки:

- від простих творів переходять до читання книжок для дошкільного віку;
- уміють робити прості логічні висновки;
- здатні помічати логічні помилки дорослих;
- оперують порівнянням двох об'єктів за допомогою третього (за допомогою палички можуть виміряти глибину калюж і порівняти їх);
- здатні самостійно робити операції естетичного вибору: подобається — не подобається, краще — гірше;

- розуміють зміни в навколишньому світі;
- виявляють здатність розв'язувати прості проблеми;
- виявляють гарну поінформованість про явища і події навколишнього світу: знають, з чого зроблено різні предмети, як роблять залізо, скло тощо, їх цікавлять проблеми життя, народження;
- до п'яти років обдаровані діти не завжди можуть розрізнити реальність і фантазію через яскравість уяви, вірять у казки і чарівництво.

П'ять років:

- до п'яти років можуть робити додавання в межах десятка, віднімання в межах п'яти;
- здатні самостійно робити прості висновки;
- виявляють почуття гумору, розуміють гру слів і вміють цим користуватись у спілкуванні з іншими людьми;
- здатні до зміни уваги і можуть сприймати одночасно і паралельно два джерела інформації, наприклад, читати книжку і слухати музику;
- мають різнобічні інтереси, нерідко понад свій вік; для задоволення свого інтересу часто звертаються до дорослих;
- допитливість не знає меж, поглинають нову інформацію, як губка, жадібні до всього нового й незвичайного;
- здатні швидко засвоювати і використовувати нову інформацію: здається, дитина чула щось мимохідь, а вона раптом висловлює з цього приводу свою думку;
- з різних джерел знають багато про проблеми, з якими самі не стикалися, можуть зрозуміти складніші концепції, ніж їхні однолітки;
- здатні до наслідування, добре копіюють поведінки інших людей.

Шість років:

- здатні до узагальнення, використовують абстрактні поняття;
- встановлюють різнобічні зв'язки між предметами, людьми, навіть якщо ці зв'язки не очевидні;
- здатні до планування своїх дій: уявляють собі мету дії, засоби її досягнення, послідовність дій і кінцевий результат; часто практичне завдання вирішують спочатку подумки;

- помічають розходження в усьому, навіть дрібні деталі не вислизають з-під їхньої уваги;
- здатні передбачати перебіг подій (на інтуїтивному рівні);
- гарна пам'ять, їм не потрібно для запам'ятовування багаторазових повторень;
- критичні стосовно себе й інших людей (часто невдоволені результатами своєї роботи, прагнуть переробити, поліпшити її, помічають помилки в поведнці інших людей);
- проявляють творчість в усьому: оригінально, нестандартно діють, гнучко вирішують завдання, прагнуть виявити себе в різних сферах діяльності, зробити щось незвичайне по-своєму;
- виявляють наполегливість у подоланні труднощів і перешкод, у досягненні мети, невдачі не бентежать їх.

4. ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ

Психосоціольна сфера:

- перевага мотивів, пов'язаних зі змістом діяльності;
- самостійність, уміння приймати рішення;
- наполегливість у виконанні завдання;
- прагнення доводити продукт у будь-якій своїй діяльності до відповідності найвищим вимогам (перфекціонізм);
- соціальна автономність, готовність і прагнення відстоювати свою точку зору, незалежність у судженнях;
- схильність до лідерства, домінування в міжособистісних взаєминах;
- змагальність — схильність до конкретних форм взаємодії;
- почуття гумору;
- здатність розуміти мотиви поведінки інших людей;
- терпимість до особливостей інших людей;
- схильність до самоаналізу;
- готовність ділитися ідеями;
- чуйність в аналізі моральних проблем;
- упевненість у своїх силах.

Сфера пізнавального процесу:

- уміння нестандартно мислити, пропонувати несподівані, оригінальні рішення;

- здатність знаходити альтернативні шляхи розв'язання проблем;
- здатність передбачати, прогнозувати наслідки;
- прагнення завжди перевіряти нову ідею;
- здатність оцінювати процес і результат дій;
- винахідливість у виборі та використанні різних предметів;
- здатність не тільки пропонувати власні, а й розробляти свої й чужі ідеї;
- продуктивність, здатність пропонувати велику кількість найрізноманітніших ідей і рішень;
- здатність і схильність до інтуїтивного пошуку рішень;
- схильність до логічних побудов і міркувань, здатність оперувати абстрактними поняттями;
- чутливість до протиріч;
- інтерес до побудови гіпотез;
- інтерес і виняткові здібності до класифікації й категоризації;
- великий словниковий запас;
- вміння гарно викладати свої думки;
- володіння великим обсягом інформації;
- здатність добре вловлювати зв'язок між однією подією й іншою, між причиною й наслідком;
- здатність до перенесення засвоєного досвіду на новий матеріал;
- інтерес до вирішення складних завдань, що потребують розумового зусилля, напруження;
- спостережливість, інтерес до аналізу подій і явищ;
- здатність тривалий час утримувати в пам'яті символи, літери, слова; широкий кругозір;
- постійне бажання ставити багато запитань про походження й функції предметів;
- здатність легко навчатися, усе схоплювати на льоту;
- вміння швидко запам'ятовувати почуте і прочитане без спеціального завчання;
- прояв яскраво вираженої різнобічної допитливості;
- вміння робити висновки й узагальнення.

Ознаки обдарованої дитини:

- дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ;

- у ранньому віці здатні простежувати причинно- наслідкові зв'язки, робити правильні висновки;
- легкосправляються зі складною невизначеністю, із задоволенням сприймають складні довгострокові завдання;
- не можуть терпіти, коли їм нав'язують готову відповідь;
- можуть тривалий час концентрувати свою увагу на одній справі;
- властиве надто розвинуте почуття справедливості;
- добре розвинуте почуття гумору;
- постійно намагаються розв'язувати проблеми, які їм поки що «не під силу», й у розв'язанні деяких із них домагаються успіху;
- для них характерні перебільшені страхи, оскільки вони здатні уявити собі безліч небезпечних наслідків подій;
- надзвичайно схильні до невербальних проявів почуттів, емоцій інших людей;
- часто володіють екстрасенсорними здібностями;
- негативно оцінюють себе;
- більшість із них спить менше від своїх однолітків, вони раніше відмовляються від денного сну;
- інколи мають труднощі з тонкою руховою координацією.

Показники творчої обдарованості дитини:

- Високе самоставлення, самооцінка, потреба мати свій «Я-образ».
- Схильність до гри, почуття гумору, дотепність.
- Оригінальність.
- Імпульсивність, поривчастість.
- Широта інтересів, інтерес до філософських питань.
- Цілковита відсутність поваги до проторених шляхів.
- Прагнення самостійно долати труднощі, які виникли.
- Завзяття й наполегливість думки. Терпіння Невідступно думати про певний предмет.
- Потреба в серйозній внутрішній роботі.

Шкільні типи обдарованих:

1. *Найкращий учень:* усі його люблять, робить те, що йому кажуть і як, любить подобатися.
2. *Бунтівник:* сперечається, з ним складно спілкуватися,

часто в нього виникає стан емоційно вольового напруження, коли щось загрожує досягненню його мети.

3. *Підпільник*: знає, що за обдарованість не платять, і а навпаки вимагають, тому прагне не вистрибувати, а бути як усі.

4. *Утікач*: випадає зі шкільної системи, не може підлаштуватися до вимог школи, вчителів.

5. *Двобічний*: відстає або має вади фізичні; його розглядають як слабого, не помічають обдарованості.

6. *Цілеспрямований*: незалежний, автономний, знає ; собі ціну, знає чого хоче. Найкращий тип для розробки індивідуальної програми.

У кожного з цих типів свій стиль поведінки, свої потреби, своя система взаємин, свій емоційно-вольовий і статус. Ось чому до кожного має бути індивідуальний підхід, як у школі, так і в сім'ї.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Метою роботи психолога системи освіти є не просто забезпечення навчально-виховного процесу, а комплексний систематичний психологічний супровід дітей та учнів упродовж всього процесу навчання. У Концепції розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року (наказ МОН України від 19.06.2008 р. № 554) вказується, що «актуальність психологічного супроводу навчально-виховного процесу зумовлена новими соціальними вимогами, відповідними стратегічними змінами розвитку освіти України та загальносвітовими тенденціями. Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби системи освіти повинні забезпечити умови, які сприяли б розвитку індивідуальності кожної

дитини, збереженню її здоров'я, формуванню у неї готовності до самостійного життя в суспільстві після завершення навчання».

На сьогодні у вітчизняній психології та педагогіці існує кілька думок науковців щодо поняття «психологічного супроводу». Більшість вважають, що психологічний супровід — це система професійної діяльності психолога та педагога, спрямована на створення спеціальних умов для повноцінного розвитку й успішного навчання дитини в конкретному освітньому середовищі.

Основна мета психологічного супроводу — створення максимально комфортних умов, які дають змогу повною мірою реалізувати здібності та нахили дитини, сформувати високу адекватну самооцінку і прагнення до самореалізації через широке застосування досягнень психологічної науки.

Ця мета реалізовується завдяки поєднанню першочергових і перспективних завдань:

- Створення соціально-психологічних умов індивідуального розвитку учасників навчально-виховного процесу.
- Систематичне відстеження психолого-педагогічного та соціального статусу дитини і динаміки її розвитку впродовж усього навчально-виховного процесу.
- Попередження виникнення проблем особистісного розвитку і виховання дитини.
- Надання допомоги дитині у розв'язанні актуальних проблем навчання, виховання та соціалізації.
- Створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги дітям, які мають проблеми в психологічному розвитку і навчанні.
- Розвиток психолого-педагогічної компетентності учасників навчально-виховного процесу: педагогів, вихователів, батьків.
- Створення комплексної програми психологічного супроводу на всіх етапах розвитку дитини.

Психологічний супровід реалізується в аспекті профілактики, діагностики, корекції та розвитку з метою надання психологічної допомоги учасникам навчального процесу, які мають проблеми психологічного, педагогічного та соціального характеру. Ці основні компоненти психологічного супроводу тісно

взаємопов'язані між собою і відповідно робота практичного психолога повинна бути цілісною діяльністю, яка здійснюється в напрямках: психодіагностика, психокорекційна і розвивальна робота, консультування педагогів, батьків, учнів.

Комплексне застосування цих напрямів психологічного супроводу дозволяє дослідити можливості та динаміку розвитку дитини, надати їй підтримку і відповідну допомогу у розв'язанні проблем, що виникають. Усвідомленню і визначенню змісту психологічного супроводу сприятиме цілісне бачення системи психолого-педагогічної роботи, оскільки всі її компоненти обов'язково спрямовані на створення умов для повноцінного розвитку й успішного навчання дитини {див. таблицю}.

Особливості психологічного супроводу

Функції	Зміст роботи
Організаційна	Аналіз актуальності запровадження психологічного супроводу з проблеми. Вивчення наукових і документальних джерел, розробка науково-методичного підходу до практичного втілення засад психологічного супроводу
Діагностична	Визначення індивідуальних особливостей дитини за спеціальними психодіагностичними методиками. Системне відстеження статусу учнів та динаміки їх психічного розвитку в процесі навчання. Визначення факторів, які характеризують розвиток особистості учня на всіх етапах вікового розвитку
Прогностична	Визначення напрямів і необхідних умов індивідуального розвитку учасників психолого-педагогічного процесу на основі діагностування реальних і потенційних їх можливостей та проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку дитини
Корекційна	Створення комплексної програми на всіх етапах розвитку дитини, яка складається з гнучких

	моделей організації навчально-виховного процесу і передбачає усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку й поведінці
Розвивальна	Надання конкретної допомоги, що супроводжується психологічною підтримкою учнів у процесі взаємодії з освітнім середовищем. Розробка та ведення карт індивідуального розвитку учнів. Сприяння повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі. Створення умов для самопізнання, розкриття потенціалу особистості
Профілактична	Надання допомоги учням в їх особистісному розвитку. Забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення з метою своєчасного попередження відхилень у психофізичному розвитку та поведінці
Реабілітаційна	Надання психолого-педагогічної допомоги учням, які перебувають у кризовій ситуації, дітям груп ризику
Аналітична	Запровадження моніторингу і своєчасне усунення відхилень у психофізичному розвитку та поведінці учнів. Аналіз відповідності рівня навчальних досягнень кожного школяра рівню його потенційних можливостей до навчання
Консультаційна	Надання інформаційної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу
Мотиваційно-стимулююча	Створення умов для формування в учнів мотивації до самовиховання, саморозвитку і самоактуалізації. Залучення вчителів до процесу супроводу, зацікавлення батьків результатами моніторингових досліджень
Контролююча	Робота у складі різноманітних експертних груп

Просвітницько-пропагандистська	Підвищення психологічної культури учасників НВП
--------------------------------	---

2. ЗМІСТ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ

Основним принципом роботи загальноосвітньої школи є розкриття в процесі навчання дитячої обдарованості. Упровадженню в життя цього принципу сприяє спільна діяльність практичного психолога, педагогів і батьків.

Зміст роботи з обдарованими дітьми містить низку завдань, а саме: сприяння розвитку кожної особистості; виявлення обдарування дітей і максимальне сприяння їхньому розвитку.

Із цією метою впроваджується комплекс заходів: медичних, фізіологічних, психологічних, педагогічних, що здійснюються спільно із сім'єю та школою. Важливо використовувати різноманітні методики для виявлення уподобань та здібностей дітей, спостерігати за їхніми подальшими успіхами.

На першому етапі виявлення обдарованих дітей враховуються відомості про досягнення дитини в певній сфері діяльності, надані батьками й педагогами. Можуть бути використані також результати групових тестувань, соціологічних опитувань. Це дозволить визначити коло дітей, з якими слід проводити поглиблені індивідуальні дослідження.

Другий етап можна назвати діагностичним. На цьому етапі проводиться індивідуальне оцінювання творчого потенціалу й особливостей нервово-психічного статусу дитини психологом та вчителями. З огляду на результати першого етапу, обстеження дітей проводяться за допомогою набору психологічних тестів, залежно від того, який варіант потенційних можливостей переважає. Якщо переважає інтелектуальна сфера й дитина легко навчається, має гостре мислення і допитливість, виявляючи практичну кмітливість, то використовуються методики, спрямовані насамперед на визначення базових когнітивних і мовленнєвих параметрів у обдарованих дітей, наприклад методика «Тест структури інтелекту» Амтхауера

тощо.

У дітей, обдарованих у сфері академічних досягнень, найбільш розвиненими можуть бути окремі здібності до мов і літератури, математики або природознавства. Тому завдання психолога — не тільки визначити рівень загального інтелектуального розвитку дитини, але й дати оцінку типу мислення. У пригоді може стати «Стенфордський тест досягнень».

Діти з творчим і продуктивним мисленням відзначаються незалежністю, розкутістю поведінки, здатністю продукувати оригінальні Ідеї, вмінням знаходити нестандартні рішення, винахідливістю.

Таке творче спрямування обдарованості дітей передбачає оцінювання насамперед їхніх творчих здібностей. Використовуються «Фігурна форма тесту творчого мислення Торренса», «Тест віддалених асоціацій» Медника, вербальний тест творчого мислення «Незвичне використання» І. Аверіної, тест для визначення особистісних характеристик «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, «Характерологічний опитувальник» К. Леонгарда-Шмішека, «Кольоровий тест» М. Люшера та ін.

Контактні, ініціативні, з підвищеною потребою в спілкуванні й лідерстві діти мають високі організаторські здібності. Серед однолітків і дорослих вони почуваються впевнено; однолітки завжди обирають їх на головні ролі в іграх та заняттях. Під час досліджень таких дітей використовуються особистісні методики та соціометрія, наприклад «Комплексний особистісний соціометричний тест» О. Зварикіна.

Якщо ж у дитини переважають художні здібності, вона з раннього віку виявляє схильність до малювання або музики, психологічне тестування спрямовується на оцінювання ступеня її емоційної стійкості та рівня нейротизму, оскільки така дитина дуже вразлива і потребує індивідуального психологічного підходу, а часом і психотерапевтичної корекції лікаря-фахівця.

Обдарованість у руховій сфері виявляється у високому ступені психо-моторних реакцій, спритності, значній фізичній силі, розвитку рухових навичок (біг, стрибки).

Діагностика обдарованості у цій сфері проводиться за

допомогою методик, що призначені для визначення зорово-моторної координації (наприклад «Тест творчих здібностей у дії та русі» Торренса).

Багато дітей виявляє високий ступінь обдарованості не в одній сфері, а у декількох. У цьому разі дуже важливо не тільки виявити таку поліобдарованість, але й удосконалювати, розвивати її.

Психорозвивальна робота з обдарованими дітьми може проводитися за такими напрямками:

- розвиток інтелектуальних здібностей; формування адекватного самосприйняття;
- допомога дітям адаптуватися до навколишнього світу; засвоєння конструктивних форм спілкування з однолітками й дорослими;
- допомога батькам, учителям і дітям в організації навчальної діяльності.

Спеціальні програми для роботи з обдарованими дітьми сприяють реалізації цих напрямів.

На третьому етапі роботи з обдарованими дітьми основну роль повинні виконувати педагоги та батьки, завдання яких — формування і поглиблення дитячих здібностей.

3. СИСТЕМА ПОШУКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Сфера пошуку	Критерії, за якими здійснюється пошук
Урок	Рівень творчості, пізнавального інтересу, нестандартності мислення
Результати письмових робіт	Інтелект, ерудиція, лексика, природні задатки
Учнівські олімпіади, конкурси	Інтелектуальні здібності, нестандартність мислення, неординарність підходів
Анкетування, тестування	Лідерські якості, оригінальність, ерудиція, об'єктивність самоаналізу
Бібліотека	Вивчення запитів, інтересів, допитливості

Виховна робота	Рівень активності, ініціативності, свідомості, відповідальності, наявність інших загальнолюдських якостей
----------------	---

Ідентифікувати обдарованість дуже складно. У першу чергу тому, що важко відповісти на запитання, кого вважати обдарованим. Особливо, якщо пошук відбувається серед дітей і молоді в період, коли їхні потенційні можливості ще остаточно не виявилися.

Принципи виявлення обдарованих дітей

Виявлення обдарованих дітей - процес тривалий, пов'язаний з аналізом розвитку конкретної дитини. Ефективна ідентифікація обдарованості за допомогою будь-якої одноразової процедури тестування неможлива. Тому замість одномоментного відбору обдарованих дітей зусилля спрямовуються на поступовий, поетапний пошук обдарованих дітей в процесі їхнього навчання. З урахуванням специфіки обдарованості в дитячому віці найбільш адекватною формою ідентифікації ознак обдарованості тієї чи іншої конкретної дитини є психолого-педагогічний моніторинг, який повинен відповідати таким вимогам:

1. Комплексний характер оцінювання різних сторін поведінки й діяльності дитини, що дозволить використати різні джерела інформації й охопить якомога ширший спектр її здібностей;
2. Тривалість процесу ідентифікації (розгорнуте в часі спостереження за поведінкою даної дитини в різних ситуаціях);
3. Аналіз поведінки дитини в тих сферах діяльності, які максимально відповідають її нахилам і інтересам;
4. Експертна оцінка продуктів діяльності дітей із залученням спеціалістів у відповідній галузі діяльності;
5. Виявлення ознак обдарованості дитини не тільки стосовно актуального рівня її психічного розвитку, але й з урахуванням зони найближчого розвитку зокрема, в умовах збагаченого предметного і освітнього середовища при розробці індивідуалізованої стратегії навчання обдарованої дитини);
6. Багатократність і багатоетапність обстеження;

7. Діагностичне обстеження бажано проводити в ситуації реальної життєдіяльності, наближаючи його по формі організації до природного експеримента;
8. Використання таких предметних ситуацій, які моделюють дослідницьку діяльність і дозволяють дитині проявити максимум самостійності в оволодінні й розвитку діяльності;
9. Аналіз реальних досягнень дітей і підлітків в різних предметних олімпіадах, конкурсах, спортивних змаганнях, творчих конкурсах і т.п.;
10. Переважна опора на екологічно валідні методи психодіагностики, що оцінюють реальну поведінку дитини в реальній ситуації (аналіз продуктів діяльності, спостереження, бесіда).

Однак необхідно зазначити, що проблема виявлення обдарованих дітей пов'язана не тільки з організацією і проведенням психолого-педагогічного моніторингу, а в першу чергу із створенням необхідних умов для росту й розкриття потенціалу кожної дитини, щоб потім виявити якомога більше дітей з ознаками обдарованості.

Пошук обдарованих дітей та створення умов для їх розвитку - це комплексна спільна спланована діяльність дорослих - батьків, педагогів, практичного психолога.

Пошук обдарованих дітей починається на етапі вступу дитини до школи через систему батьківських зборів та індивідуальних співбесід учителів початкових класів і психолога з майбутніми першокласниками та їх батьками. За результатами цих співбесід виділяється група дітей, які мають високі інтелектуальні можливості або проявили в дитинстві спеціальні здібності (музика, малювання, тощо). Кожного року в школу приходять навчатись 1–2 дитини, які мають високі (на рівні обдарованості) показники інтелектуального розвитку (IQ більше 130 пунктів), що відповідає середньостатистичним показникам обдарованості ($\approx 3\%$ популяції). Ці дані узагальнюються й систематизуються в інформаційній базі "Обдаровані діти", яку веде психолог.

Враховуючи те, що психічний розвиток дитини нерівномірний, психодіагностичний моніторинг проводиться в школі постійно і раз на рік кожна дитина проходить психодіагностичне

обстеження. На основі даних моніторингу вносяться доповнення в уже створену інформаційну базу.

Крім цього доповнення в інформаційну базу вносяться на основі інформації класних керівників за підсумками аналізу участі дітей в олімпіадах різного рівня, освітніх і творчих конкурсах, спортивних змаганнях. Інформація про дітей, які показали високі результати й досягнення, також систематизується і фіксується.

Структура (поля) банку даних про обдарованих дітей.

- I. – код;
- II. – ПІБ дитини;
- III. – дата народження;
- IV. – дата вступу до навчального закладу;
- V. – дата внесення в базу даних;
- VI. – підгрунтя внесення в базу даних:
 - результати психологічних тестувань;
 - результати співбесіди з батьками та педагогами;
 - високий навчальні досягнення;
 - високий спеціальні досягнення;
- VII. – опис змісту обдарованості на момент внесення в базу даних (структура і прояви обдарованості);
- VIII. – соціальна ситуація розвитку;
- IX. – стан здоров'я;
- X. – проблематика розвитку (опис особливостей дитини, що можуть спровокувати утруднення у навчанні чи спілкуванні);
- XI. – куратор (педагог, зазвичай психолог школи, який координує супровід навчання дитини);
- XII. – форми організації супроводу і спеціалісти (фіксується прізвище педагога, котрий реалізує дану діяльність, строки її реалізації. Заповнюється 1 раз на півріччя), а також:
 - індивідуальні консультації батьків;
 - індивідуальні консультації дитини;
 - індивідуальні консультації педагогів;
 - індивідуальний графік занять;
 - індивідуалізація методів і прийомів навчання;
 - індивідуалізація змісту навчання;

а) – випереджувальне навчання (додаткове поле: тематика);

б) – поглиблене навчання (додаткове поле: тематика);

в) – додаткове навчання (додаткове поле: тематика)

XIII. – тип, рівень і динаміка адаптації до освітньої ситуації (заповнюється 1 раз в півріччя).

XIV. – динаміка прояву здібностей (заповнюється 1 раз в півріччя):

– рівень (зберігається, рівень досягнень підвищується, рівень досягнень знижується)

– метод:

– психодіагностичний моніторинг

– спостереження

– формальні досягнення (додаткове поле: зміст досягнення)

– експертний висновок учителя

– експертний висновок класного керівника

– експертний висновок батьків

XV. – дата припинення супроводу

XVI. – причина припинення супроводу

Методи діагностики обдарованості дітей

Для проведення найбільш повної діагностики обдарованості дітей психологу необхідно:

- 1) проаналізувати літературу й виявити теоретичні проблеми психології обдарованості;
- 2) підібрати й експериментально перевірити методи діагностики й формування інтелектуальних, творчих і особистісних особливостей;
- 3) вивчити й упровадити програму розвитку творчого та інтелектуального потенціалу особистості обдарованої дитини;
- 4) дослідити й проаналізувати динаміку розвитку інтелектуальних, творчих і особистісних рис обдарованих дітей в експериментальних і звичайних умовах розвитку;
- 5) системно описати проблему дослідження для вчителів і батьків.

В обстеженні обдарованих дітей актуальним є вивчення таких показників:

- 1) інтелект (дані отримані за допомогою тесту когнітивних здібностей і оцінок учителів);
- 148134432) креативність (за допомогою тестів);
- 3) соціальна компетентність (за допомогою опитувальника й оцінок учителів);
- 4) психомоторні здібності (за допомогою оцінки вчителів);
- 5) некогнітивні особистісні характеристики (за допомогою опитувальника);
- 6) характеристики шкільного і сімейного оточення (за допомогою тестів);
- 7) досягнення (оцінки з різних предметів, опитувальник для батьків).

Діагностична робота з обдарованими дітьми та молоддю, дані яких внесено до Банку, здійснюється за такими напрямками:

- діагностика загальних і спеціальних здібностей;
- вивчення мотивації навчання та діяльності;
- особливості соціальної адаптації;
- вивчення системи цінностей орієнтацій;
- виявлення профорієнтаційних схильностей;
- виявлення проблемних моментів, як в роботі з обдарованими дітьми, так і у них особисто;
- вивчення умов та особливостей реалізації здібностей обдарованих дітей;
- вивчення пізнавальної, емоційно-вольової сфер, формально-динамічних властивостей нервової системи дітей.

Діагностика проводиться в три етапи:

I – загальна діагностика здібностей,

II – визначення рівня розвитку навчальних здібностей,

III – діагностика спеціальних здібностей.

У першому етапі беруть участь учні 1-11 класів.

До другого етапу допускаються тільки ті кандидатури, які показали максимальні результати в першому турі діагностики.

До третього етапу допускаються ті кандидатури, які показали максимальні результати на другому етапі.

За результатами всіх трьох етапів психодіагностичного відбору формується Банк даних про обдарованих та проектується

програма індивідуального розвитку творчо обдарованої особистості.

4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ В РОБОТІ ПСИХОЛОГА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Робота з батьками

1. Просвітницька, консультативна робота з прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, світорозуміння, інтересів і схильностей. Розуміння дорослими особливостей школяра часто дозволяє розв'язати низку проблем. Наприклад, поведінкова дезадаптація обдарованого школяра у формі невгамовності, непосидючості, розгальмування — наслідок його інтелектуальної, пізнавальної або якоїсь іншої «недостатньої завантаженості». Давши дитині достатню кількість матеріалу для опрацювання, педагог усуне цю проблему.

2. Консультативна, методична робота, спрямована на створення для конкретної дитини освітнього середовища, що задовольняє її інтересам.

3. Консультативна, методична робота з дорослими, спрямована на організацію соціальною життя обкопаної дитини, у і іро світ, що перебуває за межами її пізнавальних або інших інтересів.

4. Спеціальна психологічна робота з дитиною, що знає різних психологічних труднощів. Часто не обійтися без глибокої психотерапевтичної, психокоригувальної роботи, спрямованої на розв'язання внутрішніх психологічних конфліктів, зняття тривожності, страхів, агресивних психологічних захистів.

5. Соціально-психологічне навчання дитини, що спрямоване на розширення наявного в її розпорядженні репертуару поведінкових реакцій, коригування сформованих форм поведінки, усвідомлення дитиною своєї позиції в спілкуванні.

Принципи роботи з обдарованими дітьми в родині:

1. Не чекайте, коли ваша дитина подорослішає, починайте займатися з нею з раннього віку. Існують сприятливі вікові періоди для розвитку різних здібностей, і при цьому помічено закономірність: чим раніше почати розв'язувати з дитиною

задачі на розвиток здібностей ефективно мислити, тим на більшій результат можна розраховувати.

2. Домашні заняття з розвитку мислення потрібно органічно вписати у вашу повсякденну взаємодію з дитиною. Ці заняття краще розглядати як спільну гру.

3. Поєднуйте вимогливість до дитини з повагою до неї.

4. Прагніть діяти послідовно.

5. Постійно намагайтеся знаходити й використовувати нові, цікаві завдання. Новизна тісно пов'язана з такими важливими явищами, як здивування, цікавість. Пізнання починається з подиву.

6. Не тягніть час, прагніть діяти швидко. Учіть дитину схоплювати все на льоту. Здатність діяти миттєво надзвичайно важлива в житті, особливо під час розв'язання складних задач.

7. Навчіться відчувати настрій дитини. Займайтеся з дитиною лише тоді, коли вона і ви перебуваєте в гуморі. Навчіться зберігати гарний настрій протягом усього заняття.

8. Тривалість занять має бути невеликою. Устигайте припинити заняття до того, як воно набридне вам або вашій дитині.

9. Не бійтеся того, що дитина періодично буде ведучим, а ви — веденим.

Робота з педагогами

Обдарованість дитини як проблема дорослих, які оточують її, зачіпає шкільного психолога насамперед з погляду педагога, труднощів, що виникають у нього у навчанні обдарованого школяра і взаєминах з ним.

Психологи й педагоги виокремили три найпоширеніші в шкільній практиці причини:

- перша пов'язана із психологічною неготовністю вчителя прийняти факт обдарованості певного школяра;
- друга є наслідком відсутності в педагога відповідних професійних засобів;
- третя передбачає експлуатацію обдарованості учня для підняття престижу школи або як символічну компенсацію власних невдач і проблем.

У роботі з педагогами й адміністрацією необхідно:

1. Надавати психологічну професійну й особистісну підтримку педагогам у формуванні стійкої самооцінки, виробленні професійної позиції.

2. Надавати педагогічному колективу школи методичну допомогу в побудові психологічно адекватних програм навчання, виховання й розвитку обдарованих дітей на різних етапах навчання Шкільний психолог може виступати як експерт в оцінюванні використовуваних педагогом програм (їх змістовних і методичних аспектів) щодо їх відповідності віковим і індивідуальним особливостям школярів.

3. Формувати в освітній установі певний соціально-психологічний клімат, що ґрунтується на взаємоповазі, співробітництві педагогічного й учнівського колективів, ціннісному ставленні до обдарованості одних і сподвижництва інших, творчому, новаторському підході до навчально-виховного процесу.

Найбільш популярні форми навчання обдарованих дітей

1. Менторство

Ментори — це Вчителі з великої літери.

Ментори можуть:

1) подеколи залучатися до роботи з групою або окремими обдарованими дітьми, для того щоб розширити їх знання про світ професій, спеціальності та види діяльності;

2) працювати з малою групою або однією обдарованою дитиною над проектом упродовж досить тривалого часу;

3) досягати рівня класичного розуміння цього терміна: наставник, особистий учитель; той, ким учень захоплюється, кого прагне наслідувати, і той, хто впливає на все його життя.

Під час підбору ментора корисно звернути увагу на особистісні якості, що сприяють якнайкращій співпраці з обдарованими дітьми:

високий ступінь зацікавленості у виконанні функцій ментора; компетентність у своїй сфері;

- любов до людей;
- гнучкість; почуття гумору;
- уміння слухати;

ентузіазм щодо своєї сфери діяльності, «закоханість у свою роботу».

Слід зазначити, що менторство як форму навчання слід застосовувати починаючи із 7-8 класу.

2. Бібліотерапія

Бібліотерапія особливо ефективна в роботі з обдарованими завдяки тому, що:

- діти рано починають читати і цікавляться книгами; книги надають можливість спілкуватися з талановитими людьми всіх часів і народів.

Успішна бібліотерапія вимагає:

- 1) прочитання спеціально підібраної книги, що тією чи іншою мірою відбиває аналогічну проблему;
- 2) наступного обговорення прочитаного.

Необхідно пам'ятати й виконувати кілька положень, пов'язаних з використанням бібліотерапії:

- самому педагогу слід якнайбільше читати; книги мають бути легкодоступними для учнів, і в дітей має вистачати часу для читання із задоволенням; пропоновані книги обов'язково мають відповідати рівню розвитку обдарованої дитини;
- обговорення, що відбуваються за прочитанням книги, мають зосереджуватися не на вчителі, але на дітях: вони повинні бути активними учасниками обговорення.

Бібліотерапія в разі відповідної організації передбачає великі можливості для усунення й запобігання виникненню багатьох труднощів.

Рекомендації педагогам щодо роботи з обдарованими дітьми

- Проявляти серйозне ставлення до питань і висловлювань дитини;
- надавати можливість демонструвати свої досягнення;
- облаштувати дитині навчальне місце для занять;
- демонструвати дитині, що її люблять такою, якою вона є, а не за досягнуті успіхи;
- надавати допомогу для поліпшення результатів її роботи; привчати дитину мислити самостійно; регулярно читати дитині цікаву пізнавальну літературу;
- спонукати дитину до фантазування, вигадкування історій;

уважно ставитися до особистих потреб дитини;

- знаходити час для того, щоб побути з дитиною наодинці; не карати дитину за ненавмисно зроблені по-милки;
- надавати допомогу в її експериментуванні з навколишнім середовищем у пізнавальних цілях;
- спонукати дитину до знаходження проблем та їх розв'язання; надавати допомогу в її особистісному розвитку;
- розвивати в дитини позитивне сприйняття своїх здібностей; довіряти дитині;
- стимулювати самостійність дитини.

Робота з обдарованими школярами

1. Проведення психологічної діагностики
2. Психолого-педагогічна освіта педагогів і батьків, що має на меті розширення їхніх уявлень про природу і прояви обдарованості, особливості навчання й виховання обдарованих дітей тощо.
3. Створення в школі соціально-психологічних умов для прояву й розвитку обдарованості школярів.
4. Надання психологічної допомоги дітям і педагогам у розв'язанні проблем, що виникають у них.
5. Формування в школярському колективі певної психологічної установки щодо обдарованості: обдарованість — це унікальний цілісний стан особистості дитини, це велика індивідуальна й соціальна цінність, вона має потребу у виявленні й підтримці, але не повинна використовуватися як засіб забезпечення престижу школи.

Напрями психологічної діяльності з обдарованою дитиною в спеціалізованій школі можна представити так:

1. Допомога школярам у соціально-психологічній адаптації. До завдань психолога має входити робота, спрямована на розширення соціального досвіду школярів, усвідомлення особливостей різних форм соціальних контактів, розширення репертуару їх соціального поведіння.
2. Організація в школі психологічного середовища, що підтримує й розвиває ідею унікальності кожного школяра, цінності й значущості його здібностей і можливостей. Саме такі

психологічні умови на протидію конкуренції, самоствердженню за рахунок інших дозволяють максимально розкрити потенціал кожного учня.

3. Організація спеціальних умов для всебічного, цілісного психологічного розвитку школярів.

4. Надання школярам методичної, технологічної допомоги в розвитку різних психологічних особливостей і властивостей, удосконаленні своїх зді-

бностей. Психолог повинен надати допомогу в набутті навичок саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання.

5. Психопрофілактична робота. Психологу важливо не допускати значного інтелектуального, інформаційного, фізіологічного перевантаження школярів.

5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОГРАМИ СУПРОВОДУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Не буває обдарованості «взагалі». Можна говорити про творчу обдарованість, мовну (вербальну), математичну та інтелектуальну. Рідко буває, коли в людині поєднуються ці обдарованості. Аби зберегти і розвивати обдарованість дитини, необхідна особлива програма для обдарованих дітей.

1. Кожна дитина неповторна, тому виникає необхідність у визначенні сильних і слабких сторін кожної дитини і складанні програми, що відповідає її потребам.

2. Обдаровані діти дуже критичні до себе і часом відрізняються несприятливим Я-образом, тому необхідно допомогти їм знайти реалістичне уявлення про себе. Для цього необхідна відповідна реакція близьких дорослих.

3. Сім'я має відігравати найважливішу роль в освіті обдарованої дитини. Результати програми навчання можуть бути найкращими, якщо сім'я і школа працюють у тісному контакті.

4. Програма для обдарованої дитини має передбачати різноманітний навчальний матеріал, що відповідає її інтересам і потребам. Адже зазвичай обдарованих дітей відрізняє широка сфера інтересів і розвинуті навички.

5. Програма має бути збалансованою й сприяти всебічному розвитку, передбачати розвиток рухової й емоційної сфер, а також спілкування.

6. Обдарована дитина, що навчається в одній групі з «посередніми дітьми», має передбачати можливість спілкування з настільки ж обдарованими однолітками.

7. Програма навчання обдарованої дитини досягає кращих результатів, якщо за її виконанням стежить педагог, котрий має досвід роботи з обдарованими дітьми.

8. Велике значення має співробітництво батьків і педагогів для визначення мети, стоїть перед дитиною, і шляхів її досягнення. В умовах співробітництва дитина, як правило, краще реалізує свій потенціал.

9. Програма має передбачати оптимальний і плавний перехід дитини з одного рівня на інший, щоб забезпечити її поступальний розвиток.

10. Програма має розвивати наполегливість у досягненні мети.

11. Безумовно, одним з найважливіших завдань програми є розвиток творчих здібностей.

12. Необхідно віднаходити шляхи залучення до навчання обдарованих дітей талановитих наставників.

Під час розробки навчальних програм слід виходити з положень, заснованих на загальних особливостях обдарованих:

- здатність швидко схоплювати зміст принципів, понять, положень;
- потреба зосереджуватися на аспектах проблеми, що зацікавили, і прагнення розібратися в них глибше;
- здатність помічати, обмірковувати помічене і висувати пояснення;
- стурбованість, тривожність у зв'язку зі своєю несхожістю на інших дітей.

Виходячи з цих особливостей, навчальні програми для обдарованих, мають відрізнятися від звичайних за:

- змістом;
- процесом;
- необхідним результатом;
- середовищем навчання. *Для цього слід:*

- вводити в зміст широкі питання, теми або проблеми, які потребують міждисциплінарного підходу в їх вивчення;
- постійно передбачати поглиблене вивчення тих проблем, які обрав сам учень;
- особливу увагу приділити розвитку вміння самостійно працювати, тобто уміння за типом «учися, учитися»;
- орієнтуватися в навчанні передусім на розвиток продуктивного абстрактного мислення й вищих мисленнєвих процесів;
- домагатися насиченості завданнями відкритого типу;
- особливо виокремити розвиток дослідницьких умінь;
- пам'ятати про необхідність розвитку базових умінь і навичок поряд з вищими мисленнєвими операціями;
- заохочувати результати, що кидають виклик сучасним поглядам і містять нові ідеї;
- заохочувати використання різноманітних форм висування та впровадження в життя результатів роботи;
- заохочувати рух до розуміння самих себе, визнання своїх здібностей, подібності і відмінності від інших;
- оцінювати результати роботи на основі конкретних критеріїв, пов'язаних з конкретною сферою інтересів.

6. ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ПО ПІДГОТОВЦІ ДО ОЛІМПІАД, МАН

Талановитим, здібним дітям варто поаібно перебувати в особливому, творчому середовищі. Для них важливі певні труднощі, конкуренція, оскільки занадто легкі здобутки і загальний слабкий емоційний фонд загрожують швидкою творчою деградацією. Тому предметні олімпіади та МАН мають створити атмосферу наукового пошуку, розвивати уміння полемізувати, обстоювати свою точку зору і формувати власні наукові погляди на світ.

Мета: формувати в учнів психологічну готовність до олімпіад і захисту наукових робіт для МАН.

Завдання:

- опанувати техніку публічного виступу;
- розвивати навички спілкування;
- розвивати уміння зосереджуватись на роботі;

- розвивати впевненість у своїх силах, уміння долати тривожність і сором'язливість.

Очікувані результати: зниження рівня тривожності, підвищення впевненості в собі, покращення комунікативних навичок.

Структура **занять**: заняття проводять у зручний для учнів час; 1 заняття на день (до 1 години) протягом тижня.

ЗАНЯТТЯ 1

Мета: познайомити учасників, створити позитивний клімат у групі, формувати психологічну готовність учнів, розвивати впевненість у своїх силах.

Вправа «Знайомство»

Учасники називають свої імена й улюблений предмет, записують їх на картках і прикріплюють до одягу.

Гра-розминка «**Австралійський дощ**»

Вправа «Чому я такий?»

Учасникам пропонують дати відповіді на запитання:

— Як мої батьки вплинули на формування моїх цінностей, світогляду? Які цінності були в моїй сім'ї?

— Які ще люди відіграли важливу роль у моєму житті? Яку саме?

— Які події життя вплинули на формування мого характеру та цінностей?

Інформаційне повідомлення «Сценарій життя»

Існує два варіанти сценарію життя:

- пасивний — плисти за течією, дозволяти вашому минулому визначати ваше майбутнє;
- активний — створювати своє майбутнє сьогодні, взяти з минулого потрібне для подорожі до щасливого майбутнього; негатив залишити позаду; дозволити вашому уявному щасливому майбутньому впливати на вас сьогодні.

Треба мати на увазі, що попри всі обставини сценарій свого життя обирає сама людина. Вона може погіршити життя, обравши сценарій пасивності.

Вправа «Персінтерпретація симптомів тривожності»

Слід пам'ятати, що перші ознаки тривожності часто деморалізують людину. Але корисно знати, що в багатьох випадках це ознаки готовності діяти (активізації), їх відчуває

більшість людей, і вони допомагають відповісти, виступити якнайкраще.

Вправа «Комплімент»

Перший учасник кидає м'яча тому, кого він обрав, і каже йому комплімент. М'яча кидають, аж доки він побуває у кожного.

ЗАНЯТТЯ 2

Мета: створити позитивний емоційний клімат, формувати психологічну готовність до випробувань, розвивати впевненість у своїх силах.

Вправа «Знайомство»

Учасники називають бажане ім'я та рису, яку дуже люблять у собі.

Гра-розминка «Оплески»

Вправа «Цілі»

Пригадайте минуле заняття. Ми говорили про сценарії життя. Якщо ви обрали для себе активний сценарій, давайте навчимося, як правильно ставити цілі.

Учасникам пропонують дати відповіді на наступні запитання:

1. Одне завдання на сьогодні _____
2. Два завдання на тиждень _____
3. Два завдання на місяць _____
4. Два завдання на рік _____

Після цього учасники за бажанням висловлюють свою думку.

Інформаційне повідомлення «Правила формування цілей»

Можна виділити 5 правил формування цілей.

1. Важливо, щоб мета була сформульована позитивно. Мозок людини працює так, що якщо ви хочете запобігти чомусь, треба спочатку уявити це та сконцентруватися на ньому. Так, наприклад, якщо дитина йде вузьким місточком, а мати, побачивши, кричить: «Не впади!», — то дитині для виконання наказу треба спочатку уявити, що таке падати. Такий наказ збільшує ймовірність падіння. Краще було б сказати: «Тримайся рівно», або «Іди спокійно», — тому для того, аби мозок концентрувався на позитивних образах, мету також треба формулювати позитивно.

2. Людина відчуває особисту зацікавленість у досягненні мети. Уявіть собі, що батько та мати хочуть, щоб їхня дитина вступила до інституту, а сама вона — ні. Чи є вступ до інституту її метою? Чия тоді це мета?

3. Просування до цілі малими кроками. Питання: як з'їсти слона? Відповідь: шматочками!

Якщо ваша мета надто масштабна, то ви не зможете досягти її миттєво. Вам треба скласти план кроків, які наблизатимуть вас до неї. Крім того, ви зможете бачити успішність вашого просування.

4. Чітко встановлені часові обмеження. Час — дуже важливий ресурс, із ним треба бути обережним. По-перше, якщо немає часових обмежень, то невідомо, коли ви почнете заплановані дії. По-друге, ви не можете контролювати свої досягнення. Якщо немає часових обмежень — ціль неконкретна.

5. Чітко встановлений кінцевий результат. Нечітко сформульовану мету важко уявити, бо вона не заохочує до активної дії (не мотивує). Уявіть собі мету настільки чітко, наскільки зможете. Що ви бачите, що відчуваєте? Ваша уявна картинка з майбутнього може впливати на вашу поведінку сьогодні (активний сценарій).

Висновок: одну із цілей ви вже реалізували — ви є учасниками олімпіад та МАН.

Вправа «Переформулюйте завдання»

Відомо, що одним із моментів, які знижують результативність діяльності, є те, що люди зосереджені не тільки на її виконанні, а й на тому, як вони виглядають збоку. Тому необхідно тренувати уміння формулювати цілі своєї діяльності в тій чи іншій ситуації, повністю відволікаючись від себе.

Аби це було легко зробити, заздалегіть подумайте про свій зовнішній вигляд: кожен почувається впевненіше, якщо знає, що виглядає добре. Одяг має бути чистим, охайним, черевики вичищені, зачіска не повинна створювати неробочого настрою. Завжди намагайтесь почуватися так, наче ви маєте прекрасний вигляд.

Не горбтеся, сидіть прямо, але не напружено, тримайте голову високо і дивіться в обличчя світові! Тоді відчуєте, що ситуацію контролюєте ви, а не вона вас.

Вправа «Дихання»

Учасникам пропонують декілька способів дихання, аби зняти напруження:

- глибокий видих, удвічі довший за вдих;
- глибоко вдихнути і затримати подих на 20—30 секунд.

ЗАНЯТТЯ 3.

Мета: згуртувати групу, створити позитивний емоційний клімат, розвивати навички вербального та невербального спілкування, викладу інформації, впевненість.

Вправа «Колір настрою»

Кожен учасник називає колір, який відповідає його настрою на початку заняття.

Гра-розминка «Привітання»

Вільно рухаючись по кімнаті, кожен має привітатися будь-яким способом з усіма учасниками.

Вправа «Пазли»

Усі об'єднуються у групи. Кожна має скласти з окремих частин цілісний текст про мистецтво публічного виступу.

Психолог. Уміння публічно виступати є дуже важливим етапом презентації роботи у будь-якій сфері діяльності.

Ораторське мистецтво зародилося ще у Стародавній Греції, і вже тоді було вагомю частиною суспільного життя.

У промови може бути кілька цілей:

- інформувати;
- розважати;
- переконувати;
- спонукати до дії.

Але, хоч би якою була мета виступу, якщо ви прагнете, щоб вас слухали уважно, розуміли та ще й діяли так, як ви хочете, вам необхідно викликати інтерес та довіру слухачів.

Перша порада: побудуйте виступ психологічно правильно. У виступі має бути три складові:

1. **«Я сам».** Недосвідчені оратори дуже рідко використовують цей компонент, але він надзвичайно важливий. Ви розповідаєте про те, як ця тема стосується вас особисто. Це або історія з вашого життя, або ваше особисте ставлення до проблеми. Чого ви цим досягаєте? Ви встановлюєте особистий контакт. Адже перед слухачем не просто радіоприймач, який вони слухають, а жива людина, особистість. Крім того, розповідь про себе — це посилення інтересу до теми та емоційність у викладі інформації. Такому промовцю більше довіряють.

2. **«Інформація».** Як правило, цей компонент буває у виступі завжди, але дуже часто присутній тільки він. Оратор повідомляє слухачеві якусь інформацію, розповідає ідею та спонукає до роздумів або дій. Але цього замало. Потрібні і складові «Я сам» та «Аудиторія».

3. **«Аудиторія».** Промовець розповів нам щось, пояснив, чому **він** розповідає про це. Оратор може пояснити, чому він говорить про це **нам**.

Умілий оратор завжди робить наголос на тому, чим ця інформація може бути корисна аудиторії. Таким чином він іще раз «ловить своїх слухачів на гачок інтересу».

Ось ми і розібрали три складові психологічно правильного виступу. Виступ без цих компонентів — це просто текст, зачитаний уголос якійсь аудиторії.

Наприкінці роботи учасники виголошують коротенькі промови. Спільне обговорення.

Вправа «Налаштування на певний емоційний стан»

Усім пропонують подумки пов'язати схвильований, тривожний емоційний стан із мелодією, кольором, пейзажем, якимось характерним жестом; спокійний, розслаблений — з другим, а впевнений, «переможний» — із третім. При сильному хвилюванні радимо спочатку згадувати перше, потім друге, потім перейти до третього, повторюючи його декілька разів.

Вправа «Усмішка»

Існує прямий зв'язок між емоційним станом людини та виразом її обличчя (мімікою) і жестами. Спочатку позитивний (радість) чи негативний (смуток, злість) сигнал надходить до головного мозку, а звідти — до систем організму та органів. М'язова

система також реагує на ці сигнали. Але якщо штучно створити вираз обличчя, невідповідний настрою, то відбувається посилення сигналу у зворотному напрямку — до мозку. Отже, усмішка зніме нервово-м'язове напруження і покращить настрій.

Вправа «Усмішка по колу»

Учасники стають у коло і по черзі передають одне одному усмішку.

Вправа «Колір настрою»

ЗАНЯТТЯ 4.

Мета: створити позитивний емоційний клімат, проаналізувати невербальні засоби спілкування, розвивати уміння долати тривожність і сором'язливість.

Вправа «Привітайся незвично»

Учасники вітаються одне з-одним незвичайними способами, не використовуючи при цьому мовлення. Обговорення.

Гра-розминка «Ми йдемо полювати на лева»

Інформаційне повідомлення «Мова тіла»

Психолог Альберт Мераб'ян встановив, що при першому контакті враження про людину залежить від того, що вона каже (тобто від слів) лише на 7 %, від характеристик голосу (тон, тембр, інтонація) — на 38 % і від мови тіла (жести, міміка, одяг) — на 55 %. Отже, ваші слухачі — радше глядачі. Це треба враховувати під час публічного виступу.

Вправа «Імідж промовця»

Усі об'єднуються у групи. Завдання кожній групі — розробити вимоги до іміджу ідеального оратора. Після закінчення роботи учасники складають пам'ятку «Імідж промовця»:

- не виставляйте бар'єрів між собою та аудиторією (стіл, кафедра, зошит у руках);
- використовуйте «відкриті жести» (долонями до слухачів, не стійте в позі «Наполеона»);
- не поведіться скуто;
- будьте впевнені в тому, що говорите;
- змінійте тембр голосу;
- стежте за мовою тіла слухачів (позіхають, дивляться на годинник);

- вдягайте зручний для вас одяг (ваш зовнішній вигляд не має відволікати від основних думок) тощо.

Вправа «Репетиція»

Програйте з учасниками заняття ситуацію, що викликає тривогу, занепокоєння. Детально відпрацюйте способи дій учасників у різних випадках (поганий настрій, перестала писати ручка, аудиторія вас не слухає тощо).

Вправа «Приємний спогад»

Запропонуйте уявити ситуацію, в якій учасники відчували повний спокій, розслаблення. Уявіть це якомога яскравіше, спробуйте пригадати всі відчуття.

Вправа «Комплімент»

ЗАНЯТТЯ 5.

Мета: виробляти загальну стратегію поведінки.

Вправа «Знайди пару»

Учасники отримують картки, на яких написано назви тварин. Назви повторюються на двох картках. Усі читають те, що написано, так, щоб ніхто не бачив. Завдання кожного — мімікою і жестами знайти свою пару.

Повторення

Повторіть ті вправи, які найбільше сподобалися групі.

Самостійна робота

Кожен виробляє для себе загальну стратегію поведінки під час проведення олімпіади чи конкурсу-захисту МАН. За бажанням стратегії зачитують і обговорюють.

Вправа «Сонечко»

Усім пропонують намалювати сонечко. У середині зобразить себе. На кожному промінчику запишіть якусь одну свою позитивну рису. Сонечко слід повісити на видноті, аби щодня читати про себе щось хороше — підвищувати самооцінку та самовпевненість.

7.СИСТЕМА ЗАНЯТЬ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ "РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ"

Вивчення творчих здібностей дитини — важлива проблема як для педагогів, так і для батьків. Від чого ж залежать творчі

здібності? Чи є вони вродженими, та яка роль біологічних передумов їхнього розвитку? Чи впливають навчання і виховання на формування психічних особливостей, від яких залежить творчість?

Зараз прийнято вважати, що спадковість створює основу для розвитку креативності, визначає їхні межі, а навчання та виховання відповідають за реалізацію творчих здібностей. Вроджені схильності — умови успішного оволодіння діяльністю, застосування знань для розв'язання нових завдань.

Пропонуємо ознайомитися з деякими методами та прийомами формування у підлітків творчих рис, уміння бачити і створювати нове, незвичайне. Наводимо також тестові виміри інтелектуальних здібностей, адже вони багато в чому визначають творчий потенціал людини. Ми враховували те, що розумові здібності виявляються в різних формах, тому завдання мають словесний, цифровий і зорово-просторовий характер. Звичайно, існують такі здібності, як музичні, яких загальні тести не виявляють. Проте дослідження показав і, що для людей мистецтва інтелект відіграє прогностичну роль. Загалом же тестові дослідження індивідуальних здібностей підлітків можуть допомогти педагогам та учням у розв'язанні практичних проблем, особливо щодо спрямування поглибленого навчання, професійної орієнтації. Разом із тестами пропонуємо завдання і практичні рекомендації для розвитку творчих здібностей.

УВАГА

Мета: ознайомити учнів із видами та властивостями уваги, за допомогою запропонованих завдань допомогти дізнатися про індивідуальні

особливості властивостей уваги, запропонувати ігри на увагу, проаналізувати прийоми, що сприяють розвитку уваги.

Вступне слово

Увага — це спрямованість і зосередженість свідомості на певному предметі, явищі або яльності (таблиця 1).

Таблиця 1 Види уваги та їхня порівняльна характеристика

Види увага	Умови виникнення	Основні характеристики
Мимовільна	Дія сильного, контрастного або значущого подразника, що викликає емоційний відгук	Мимовільність, легкість виникнення й переключення
Довільна	Постановка мети (завдання)	Спрямованість відповідно до завдання. Вимагає вольових зусиль, втомлює
Післядовільна	Входження в діяльність і виникнення у зв'язку з цим інтересу	Зберігається цілеспрямованість, знімається напруження

ВЛАСТИВОСТІ УВАГИ

Концентрація (зосередженість). Поринання учня в роботу настільки, що він нічого іншого не помічає, пов'язане з концентрацією уваги.

Ю. Бондарев у романі «Вибір» так описав стійкість уваги свого героя: «...телефон тріскотів дарма, кроки в коридорі наближалися й віддалялися, стукіт у двері лунав і вимогливим напором, і вкрадливим пошкрябуванням. Васильєв не відповідав, він просто не чув цього, зайнятий улюбленою, головною справою свого життя...».

Ступінь зосередженості уваги на об'єкті називається концентрацією уваги.

Обсяг. Якщо на мить показати плакат із зображеними на ньому предметами, цифрами або літерами, то одні люди зможуть назвати більше цих об'єктів, інші — менше. У перших обсяг уваги більший, проте він може і змінюватися. Так, якщо сприймані об'єкти певною мірою пов'язані один з одним, то кількість об'єктів, які помітить людина, буде більшою.

Кількість об'єктів, що можуть бути охоплені увагою одночасно, називається обсягом уваги.

Переключення. Під час діяльності людині часто доводиться переключати свою увагу з одного об'єкта, дії на інші. Успішність

переключення залежить від деталей попередньої та нової діяльності і від особливостей людини. Якщо попередня робота виконувалася з інтересом, а наступна діяльність його не викликає, то переключення буде важким. Якщо навпаки, особа охоче береться за справу, то й увага її буде переключатися легко. Наприклад, переривати читання цікавої книжки й почати виконувати домашнє завдання набагато складніше, ніж навпаки. Навмисне перенесення уваги з одного об'єкта на інший називається переключенням уваги.

Розподіл. Часто доводиться зосереджувати увагу не на одному об'єкті, а на кількох і виконувати одночасно дві-три дії. Учень на уроці записує пояснення вчителя, при цьому він повинен розподіляти увагу, оскільки потрібно одночасно записувати сказану вчителем фразу і слухати, що він говорить далі. Так, граючи у футбол, гравець повинен стежити за переміщенням своїх суперників, партнерів по команді, бачити положення воротаря чужої команди, володіючи при цьому м'ячем. Це також є прикладом розподілу уваги.

У розподілі уваги велике значення має достатнє знання хоча б однієї з тих дій, які доводиться виконувати одночасно.

Можливість утримувати у сфері уваги кілька об'єктів паралельно називається розподілом уваги.

Стійкість. Вона є важливою властивістю уваги, завдяки якій людина може тривалий час залишатися зосередженою на певному предметі або дії. Тривалість зосередження уваги на об'єкті називається стійкістю.

Цікаво відзначити, що дослідження Б. Теплова, В. Небиліцина показали, що якість уваги залежить від властивостей нервової системи людини. Установлено, що людям зі слабкою нервовою системою додаткові подразники шважають зосередитися, а із сильною — навіть підвищують концентрацію уваги.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Дослід 1

Мета: визначити обсяг уваги за таблицею із цифрами.

Матеріали: кілька варіантів таблиць із цифрами.

Розподіліть учнів по партах: досліджуваний і асистент. Кожній парі учнів дайте один із варіантів і секундомір.

Коли учасник експерименту готовий, асистент перегортає аркуш і вмикає секундомір. Перший учень має показати й назвати всі цифри від 1 до 25, розкидані в таблиці (таблиця 2). Асистент фіксує час виконання завдання. Потім учні міняються ролями. Змінюють також варіант таблиці. Допомогати під час досліду не дозволяється.

Таблиця 2 Приклад цифрової таблиці

22	25	7	21	11
6	2	10	3	23
17	12	16	5	24
1	15	20	9	24
19	13	4	14	8

Якщо досліджуваний упорався із завданням за 30—40 секунд, це свідчить про високий обсяг уваги; за 40—60 секунд — про середній; якщо це забрало в нього більш як хвилину, то обсяг уваги низький.

Дослід 2

Мета: вивчити концентрацію слухової уваги.

Дослід проводиться колективно. Учням пропонують подумки розв'язати 3 задачі. Отримані відповіді школярі повинні запам'ятати і записати лише після слів учителя: «Отриману відповідь запишіть». Уголос нічого говорити не можна. Учитель читає чітко, повільно, з паузами.

1. Дано два числа: 82... і 68... Першу цифру другого числа помножте на першу цифру першого числа... і від отриманого числа відніміть другу цифру першого числа... Запишіть відповідь. (46.)
2. Дано два числа: 82... і 68... До першої цифри другого числа додайте другу цифру другого числа... й отримане число поділіть на другу цифру другого числа... Запишіть відповідь. (1.)
3. Дано два числа: 56... і 92... Другу цифру першого числа поділіть на другу цифру другого числа... Отримане число

помножите на другу цифру першого числа... Запишіть відповідь.
(18.)

Якщо правильно розв'язано всі три задачі, це свідчить про високий рівень концентрації слухової уваги, дві — середній, одну або жодної — низький.

Якщо правильно розв'язано першу і третю задачі, це свідчить про те, що учень не може довго утримувати концентрацію уваги, йому потрібно кілька хвилин відпочинку. Правильно розв'язані друга і третя задачі свідчать про те, що школяр, імовірно, повільно концентрує увагу. Якщо правильно розв'язані перша і друга задачі, це показник невміння довго утримувати концентрацію уваги.

Дослід 3

Мета: вивчити особливості розподілу уваги.

Серія А. Учні пропонують назвати по черзі літери абетки і після кожної з них — число, додаючи після наступної літери 3, тобто: А-1, Б-4, В-7, Г-10 і т. д., поки не дійде до літери Ф. Витрачений час (у секундах) записують.

Серія Б. Школяр пише на дошці числа від 1 до 20 й одночасно голосно рахує у зворотному порядку — від 20 до 1. Витрачений час (у секундах) записують.

Серія В. Учень голосно читає з книжки текст і одночасно пише щось на дошці (наприклад, н-----1-----У- — У Витрачений час (у секундах) записують.

Робиться висновок про індивідуальні особливості розподілу уваги у школярів, аналізуються особливості розподілу уваги.

Питання для обговорення

Визначте, які властивості уваги проявляються в наведеному прикладі.

Якось почалася суперечка про те, кого можна назвати уважнішим. Один із учнів сказав:

— Степан Твченко дуже уважний. Коли він читає книжку або слухає, що йому говорять, то ніщо не може відволікти його: ні поява кого-небудь, ні розмова інших учнів, ні галас у коридорі. Уся його увага сконцентрована на тому, що він робить зараз.

— А по-моєму, — відповів інший учень, — Оксана Петренко — уважніша. З яким би захопленням вона не розповідала (здається,

вона вся поглинена розповіддю), все ж жодна деталь не вислизає з її уваги. Вона бачить і чує все, що робиться навколо.

— Та ні, Максим Панченко уважніший за всіх, — сказав третій учень. — Одного разу ми йшли групою по дорозі в цілковитій пільмі, і раптом зненацька спалахнуло й одразу згасло світло від електричного ліхтарика. Ми встигли помітити лише постать чоловіка, а Максим за коротку мить розгледів усі деталі його одягу.

ІГРИ НА РІЗНІ ВЛАСТИВОСТІ УВАГИ

Слухай уважно

1. Два учні одночасно вимовляють дві різні короткі фрази, решті необхідно відтворити шли зміст.
2. Два учні читають по одній фразі з двох невеликих оповідань. Так прочитують обидва оповідання. Решті необхідно відтворити зміст кожного оповідання окремо.
3. Повільно, чітко, але один раз учитель вимовляє п'ять-шість назв геометричних фігур, географічних назв або історичних імен, дві-три дати, багатозначне число. Учасникам гри потрібно точно повторити почуте одразу або за певний час. У грі можуть брати участь діти з восьми років.

Пропусти число (розподіл уваги)

Учитель пропонує підліткам порахувати вголос, причому числа, що містять цифру 3 або діляться на 3, слід пропускати. Замість цих цифр необхідно вимовити: «От так я!».

Гра для дітей від 10 років.

Рахуємо разом (концентрація уваги)

Школярі по черзі мають виконати додавання або віднімання однозначних (двозначних) чисел.

Наприклад, перший учень називає число «9». Другий — знак «+». Третій — число «8». Четвертий — знак «=». П'ятий повинен назвати отриману суму «17». Шостий називає нове число і т. д.

Гра для дітей від 8 років.

Абетка (розподіл уваги)

Між учнями розподіляють літери абетки від А до Я. Якщо учасників 14—15, то на кожного може припадати не по одній літері.

Далі вчитель диктує якусь фразу, а діти повинні написати її. Написання потрібної літери позначається сплеском у долоні того учасника гри, за яким закріплена ця літера.

Гра для восьмирічних і старших дітей.

Галас не заважає (на стійкість уваги) Усі по команді й уголос, але не дуже гучно (кожен зосереджується на своєму), закінчують: хто вірш, хто іноземні слова, хто правила.

Учителеві необхідно дібрати матеріал приблизно однаковою рівня складності, щоб учні могли вивчити його за 6—8 хвилин.

Учень, який виконав завдання, піднімає руку. Учитель перевіряє виконання.

У грі беруть участь діти віком від 8 років.

Встигай прочитати (стійкість уваги)

Один учень пише на класній дошці речення з 5—7 слів. Другий майже одразу витирає написане. Решта дітей мають запам'ятати, що було написано.

Якщо на дошці пишуться числа (9—12 знаків), то їх стирають із незначним запізненням.

Гра для дітей віком від 9 років.

Пильне око (обсяг уваги)

Школяр виходить із класу. Один із решти 8—10 учнів, які беруть участь у грі, щось змінює у своєму зовнішньому вигляді, наприклад, розстібає гудзика, знімає годинника тощо. Потім відсутній школяр повертається до класу і намагається визначити, у чий зовнішності сталися зміни.

Гра для дітей віком від 9 років.

Практичні рекомендації

1. Привчайте себе уважно працювати в найрізноманітніших умовах і навіть у гучній обстановці, що відволікає. Потрібно намагатися не помічати того, що заважає роботі.

2. Систематично вправляйтесь в одночасному спостереженні кількох об'єктів. Робити це слід так, щоб загальне сприйняття кожного об'єкта зберігалось досить довго, і водночас увагу потрібно концентрувати на головному, виокремлюючи його з другорядного.

3. Тренуйтеся в переключенні уваги. Ці тренування мають відбуватися за трюма напрямками:

- швидко переключати увагу з об'єкта на об'єкт;
- виокремлювати найважливіші об'єкти за рахунок другорядних;
- змінювати порядок переключення.

4. Виробляйте в собі вольові риси, це сприяє розвитку стійкості уваги. Змушуйте себе зосереджуватися тоді, коли робити цього не хочеться. Частіше дотримуйтесь принципу «потрібно», а не «хочу». Починайте роботу з важкого й нецікавого, намагайтесь виконувати ті справи, які хочеться відкласти на потім. Чергуйте легкі та важкі справи, цікаві й нецікаві.

5. Частіше грайте в різні ігри: шахи, головоломки, спортивні. Самі по собі вони не розвивають уваги, але допомагають досягти бажаного.

ВІДЧУТТЯ

Мета: ознайомити учнів з особливостями відчуттів, провести ігри на відчуття.

Вступне слово

Відчуття — це найпростіший психічний процес, що полягає у відбитті окремих властивостей предметів і явищ, які діють у певний момент на відповідні органи чуттів людини.

Види відчуттів

Відчуття, що виникають у людини, можна об'єднати в три групи.

До першої належить від-

чуття, які викликаються збудженням органів чуттів на поверхні нашого тіла. Це відчуття зорові, слухові, смакові, нюхові, шкірні й дотику (таблиця 3).

Друга група — відчуття, що виникають унаслідок збудження органів чуттів, рецептори яких — у внутрішніх органах (відчуття голоду, спраги тощо).

До третьої групи входять рухові відчуття, пов'язані з рухами й положенням тіла в просторі. Рецептори рухового аналізатора — у м'язах і зв'язках.

	Таблиця 3 Характеристика першої групи відчуттів
--	---

Назва відчуттів	їхнє значення для людини
Зорові	Цим шляхом надходять відомості про колір предметів, а в поєднанні з руховими відчуттями — про їхню форму, величину, про відстані, простір і рух
Слухові	Завдяки їм людина чує мову, має змогу спілкуватися з іншими
Нюхові	Так ми отримуємо задоволення від приємних запахів, а також уникаємо шкідливих для здоров'я харчів (наприклад, несвіжих продуктів)
Смакові	Є чотири основні різновиди: відчуття солодкого, кислого, солоного й гіркого. Дуже важливий для повноти смакових відчуттів \
Шкірні відчуття	Через шкіру та слизові оболонки рота й носа людина фіксує від ¹ гику, тепла, холоду, болю
Відчуття дотику	Є комплексними, оскільки в них поєднуються тактильні й рухові відчуття

Властивості відчуттів

Пороги відчуттів. На людину діє безліч подразників, але не всі викликають відчуття. Так, ми не бачимо багатьох зірок на небі, не чуємо тихої розмови в сусідній кімнаті, тобто недостатньо сильні подразники не викликають відчуттів.

Проведемо невеликий експеримент. Насипте у склянку води кілька дрібок цукру. Скуштуйте. Не солодко? Мало цукру? Отже, сила подразника недостатня. Потроху досипайте цукор і куштуйте. Нарешті одержуємо відчуття ледь-ледь солодкуватої води. Таку мінімальну величину подразника, що викликає відчуття, називають верхнім порогом. За цим порогом занадто голосний звук оглушує, світло засліплює тощо.

Адаптація. Коли людина після яскравого світла опиняється в темряві, то в першу мить вона нічого не бачить. Але минає кілька секунд, і стають помітними контури предметів, а ще за якийсь

час можна розрізняти багато речей. Щось схоже спостерігається й у багатьох інших випадках.

Пристосування органів чуттів до зміни умов називають адаптацією.

Досить значною є адаптація в нюхових відчуттях, а найменшою адаптацією вирізняються слухові.

Контраст. Після гірких ліків звичайна вода здається трохи підсолодженою. Це явище називається контрастом відчуттів.

Послідовний образ. Відчуття людини після відвідання атракціону або після тривалої поїздки на машині називаються відчуттями послідовного образу.

Завдання для школярів

Мета: визначити головний орган чуттів.

На запитання відповідайте «так» або «ні». Номери тих запитань, на які дано відповідь «так», у бланку (таблиця 4) обведіть.

Таблиця 4

Бланк для відповідей

Тип А (бачити)	1	5	8	10	12	14	19	21	23	27	31	32	39	40	42	45
Тип Б (сприйма ти дотиком)	3	4	9	11	16	18	22	25	28	29	30	35	38	41	44	47
Тип В (чути)	2	6	7	13	15	17	20	24	26	33	34	36	37	43	46	48

1. Люблю спостерігати за хмарами й зірками.
2. Часто наспівую собі потихеньку.
3. Не визнаю незручної моди.
4. Полюбляю ходити в сауну.
5. В автомобілі для мене важливий колір.
6. Упізнаю по кроках того, хто ввійшов до кімнати.
7. Мене розважає наслідування інших людей у мові.
8. Багато часу присвячую своєму зовнішньому вигляду.
9. Подобається, коли мені роблять масаж.
10. Коли є вільний час, люблю розглядати людей.
11. Погано почуваюся, коли не насолоджуюся рухом.
12. Бачачи костюм у вітрині магазину, знаю, що він мені пасуватиме.
13. Коли чую стару мелодію, згадую минуле.

14. Нерідко читаю під час уживання їжі.
15. Часто розмовляю по телефону.
16. Вважаю, що схильний до повноти.
17. Охочіше слухатиму, як хтось читає оповідання, ніж читатиму сам.
18. Після важкого дня мій організм напружений.
19. Охоче й багато фотографую.
20. Довго пам'ятаю, що сказали мені приятелі та знайомі.
21. Люблю квіти.
22. Увечері люблю прийняти гарячу ванну
23. Намагаюся записувати особисті справи.
24. Часто розмовляю сам із собою.
25. Після тривалої їзди в автомобілі довго приходжу до тями.
26. Тембр голосу багато чого говорить мені про людину.
27. Дуже часто оцінюю людей за манерою вдягатися.
28. Люблю потягуватися, розправляти кінцівки, розминатися.
29. Занадто тверда або занадто м'яка постіль — це для мене мука.
30. Я довго вибираю зручне взуття.
31. Дуже люблю ходити в кіно.
32. Одразу впізнаю бачені колись обличчя.
33. Люблю ходити під дощем, коли краплі стукають по парасолі.
34. Умію слухати те, що мені говорять.
35. Люблю танцювати, а у вільний час займатися спортом чи гімнастикою.
36. Коли близько цокає будильник, не можу заснути.
37. У мене є відеоплеєр.
38. Коли чую музику, відбиваю такт ногою.
39. На відпочинку не люблю розглядати пам'ятки архітектури.
40. Не виношу безладу.
41. Не люблю синтетичних тканин.
42. Вважаю, що атмосфера в кімнаті залежить від освітлення.
43. Часто ходжу на концерти.
44. Потиск руки багато говорить мені про особистість.
45. Охоче відвідую галереї та виставки.
46. Серйозна дискусія — це захоплива справа.
47. Через дотик можна сказати значно більше, ніж словами.

48. У шумі не можу зосередитися.

Інтерпретація результатів

Підрахуйте, в якому з трьох горизонтальних рядків більше кружечків, той орган чуттів і є головним.

Питання для обговорення

Визначте, про які властивості чуттів ідеться в наведених прикладах:

1. Учень, який виконує у своїй кімнаті домашнє завдання, не помічає цокання годинника.
2. Люди, котрі живуть у країнах із теплим кліматом, гірше переносять морози.
3. Після меду чай зі звичайною порцією цукру здається недостатньо солодким.
4. Якщо в темній кімнаті вимкнути телевізор, то певний час на екрані можна бачити світлий силует диктора на темному тлі.
5. Неприємний запах, який відчуваєш тривалий час, перестає відчуватися.
6. Літак, «спійманий» променями прожекторів, нерідко втрачає керування і збивається з курсу.

Ігри на відчуття

«Хто точніше»

1. Запропонуйте школярам із заплющеними очима визначити на дотик предмети й матеріал, з якого вони зроблені (іграшки з гуми, пластмаси, дерева тощо).
2. Таке ж завдання, але не торкаючись предмета пальцями, лише олівцем.
3. Визначте в сантиметрах розмір тіла.
4. Запропонуйте школяреві із заплющеними очима розкласти на столі 10—15 сірників, а потім узяти ті з них, порядковий номер яких назвуть.
5. Можна запропонувати дитині із іаплюще-ними очима визначити крупу.
- 6; Підготуйте на столі монети і запропонуйте школяру із заплющеними очима визначити за- *Щ* гальну суму.
7. Повісьте карту світу, підведіть до неї учня із заплющеними очима і запропонуйте указкою показати певний географічний об'єкт (материк, державу, океан тощо).

8. Із заплученими очима виконайте просту операцію, наприклад, із конструктора складіть певну фігуру.

СПРИЙНЯТТЯ

Мета: ознайомити учнів з особливостями сприйняття, проаналізувати роботу з підручником.

Вступне слово

Сприйняття — це психічний процес, що полягає у відбитті предметів і явищ, які діють у цей момент на органи чуттів.

Властивості сприйняття

Цільність. Сприйняття є завжди цілісним образом. Наприклад, згадаймо розмову по телефону зі знайомою людиною. У певний момент зв'язок порушився, і кілька слів співрозмовника ми пропустили. Однак це не заважає загалом розуміти зміст. У цьому заслуга цілісності сприйняття. Інший приклад: на уроці хімії учень отримує знання про властивості різних хімічних елементів. Формується сприйняття хімічного елемента в сукупності притаманних йому шіастивостей.

Аперцепція. Зміст і характер сприйняття залежать від установок окремих людей, особливостей їхнього досвіду, інтересів, загальної спрямованості особистості. Французький філософ Гольбах одного разу розповів, що,, розглядаючи в телескоп Місяць, офіцер прийняв гори за вежі фортеці, пастор — за дзвіницю, а світська дама зуміла «побачити» там закохану пару. Таку залежність змісту і спрямованості сприйняття називають аперцепцією.

Вибірковість. Проявляється в переважному виокремленні одних об'єктів порівняно з іншими. Так, сприйняття кінофільму відрізняється залежно від установок особистості: дивитися і слухати головних героїв чи спостерігати лише за діями улюбленого кіноактора.

Виокремлення певних предметів характеризує вибірковість сприйняття.

Свідомість сприйняття — це усвідом, ієі і ість відображуваних предметів. Вона досягається розумінням значення предметів, тобто розумовою діяльністю людини у процесі сприйняття. Завдяки осмисленню сутності та призначення предметів

уможливлюється цілеспрямоване їх використання, практична діяльність із ними. Сприймаючи предмет, ми можемо назвати його або сказати, що він нам нагадує. Водночас не завжди легко визначити властивості сприйманого предмета: колір, форму, величину, окремі риси. Так, сприймаючи нові предмети, людина прагне не лише

зрозуміти, що саме перед нею, але й класифікує до певної групи відомих їй об'єктів.

Константність. Завдяки константності людина сприймає навколишні предмети як відносно постійні за формою, кольором, величиною тощо. Як відомо, будова нашого ока нагадує оптичний прилад, де кристалик є двоопуклою лінзою. Роль екрана, на який проектується зображення, виконує сітківка. Якщо сприйманий предмет трохи віддалити, то відбиття його на сітківці зменшується. Так відбувається за дзеркального відбиття. Особливість людського сприйняття полягає в тому, що під час сприйняття об'єкта, який пересувається, відображуваний образ зберігає ту саму властиву предмету величину. Це — константність сприйняття в дії.

Уявлення — образ предмета, що ґрунтується на попередньому сприйнятті. У різних людей залежно від їхніх індивідуальних особливостей, уявлення відрізняються за ступенем яскравості, виразності, стійкості, повноти тощо.

Особливості уявлень

Дослідження свідчать про те, що образи уявлень значно багатші за змістом, ніж наочні образи сприйняття, оскільки вони:

- передбачають інтелектуальне опрацювання, виділення в предметі найістотніших ознак, зарахування його до певної категорії;
- є не лише відбитками сприйняття, а й результатом складної практичної діяльності.

Види уявлень

Розрізняють:

- зорові уявлення (образ людини, предмета, пейзаж);
- слухові уявлення (музична мелодія);
- нюхові уявлення (наприклад, запах квітки);

- дотикові уявлення (предмета, якого людина торкалася раніше);
- рухові уявлення (рухи свого тіла, наприклад, під час стрибка). Уявлення формуються у процесі діяльності людини, тому залежно від професії розвивається переважно якийсь один вид уявлень: у художника — зоровий, у спортсмена — руховий, у хіміка — нюховий тощо.

Практичні завдання

Виконайте дослід.

1. Попросіть свого однокласника допомогти вам.

Займаючись якокьнебудь справою, спробуйте відррахувати хвилину, не дивлячись на годинник. Товаришеві скажіть, коли хвилина почалася і коли закінчилася. Наскільки точно ви визначили хвилину?

є 2. Виходячи зі школи, подивіться на годинник. Запам'ятайте час. Підійшовши до будинку, а зробіть припущення, скільки часу ви перебували і- в дорозі. Подивіться на годинник. Наскільки >. точно ви визначили час?

й Завдання можна ускладнити: після школи

>. необхідно зайти кудись (при цьому так само [, не можна дивитися на годинник). 3. Визначте яскравість уявлень. і, Прочитайте вголос кожне слово-подразник і спробуйте якнайчіткіше уявити собі відповідний образ. Оцініть ступінь жвавості уявлень за такою а шкалою:

- 0 — немає уявлення;
- 1 — дуже слабке;
- 2 — слабке;
- 3 — досить жваве;
- 4 — жваве;
- 5 — дуже жваве.

Зорові уявлення: обличчя матері, біла троянда, електропотяг, автомобіль «Таврія», букет польових ромашок, портрет Т. Шевченка, чорна кішка, пральна машина, яблуко, квітуча вишня. Слухові уявлення: голос класного керівника, передзвін, стукіт книжки, що падає на стіл, гуркіт грому, автоматна черга, скрекіт клавіатури, звук флейти, собачий гавкіт, писк комара, телефонний дзвінок.

Уявлення дотику (шкірні): укол голки, доторк до шерсті, дотик до снігу, муха, що повзе по обличчю, тепла батарея, удар електричним струмом, щиглик, потиск вологої руки, поріз пальця гострою травинкою, дотик до кори дерева.

Нюхові уявлення: запах конвалії, апельсина, бузку, бензину, мила, свіжоскошеної трави, паленої гуми, сухого сіна, свіжої кави, смажених пірижків.

Смакові уявлення: смак солі, лимона, оцту, суніці, сиру, газованої води, апельсинового соку, меду, шашлику, родзинок.

Рухові уявлення: гойдання на гойдалці, обертання на місці, вальс, стрибок униз, падіння вперед, промовляння числа «шістнадцять», прощальний замах руки, поплескування когось по спині, плавання, кидок м'яча в баскетбольний кошик. Знайдіть середнє арифметичне для кожного виду уявлень і зробіть висновок.

Питання для обговорення

Відомо, що той самий відрізок часу в різних ситуаціях сприймається по-різному. Поясніть і причини такого сприйняття часу.

Гра «Секундомір»

Учитель пропонує дітям відчутти тривалість секунди. Рахує до тридцяти, позначаючи кожен секунду замахом рухи. Потім пропонує комусь із учнів показати, як він уловив темп лічби.

Трьом-чотирьом дітям дають заздалегідь підготовлені паперові стрічки (вирізані смужки з газети завдовжки 80 см і завширшки 3 см).

За командою вчителя учні починають згортати паперові стрічки з одночасним відліком секунд (подумки). Згортати потрібно щільно. Учитель стежить за правильністю відліку секунд.

Можна виконати завдання по-іншому: запропонувати учням визначити, коли, на їхню думку, мине хвилина після слів учителя: «Хвилина пішла».

Гра для дітей віком від 7 років.

Гра «За п'ять хвилин дізнаєшся багато»

Перед дітьми стоїть годинник. Кожному учневі вчитель заздалегідь готує однакову невелику статтю, оповідання. Школярі читають запропонований матеріал рівно 5 хвилин. Далі

один розповідає найбільш істотне з того, що він дізнався, решта дітей доповнюють його. Виграє той, хто останнім зміг назвати якусь додаткову деталь. **Гра для дітей від 9 років.**

Гра «Скільки літер?»

Учням пропонують підрахувати кількість літер у реченні, прочитаному ведучим один-два рази (фраза на 25—40 літер).

Гра для дітей віком від 10 років.

Гра «Скільки часу минуло?»

1. Учитель, дивлячись на годинник, дає сигнал і через 25 секунд — другий. Кожен має сказати, скільки часу, на його думку, минуло між сигналами, а вчитель повідомляє, хто точніше визначив свій час. Щоразу, змінюючи проміжок між сигналами, учитель повторює вправу п'ять-шість разів.

2. Учитель дає кожному учневі аркуш паперу, на якому написано, за скільки хвилин той повинен повернутися (від 3 до 10 хвилин). Дітям не можна користуватися годинниками. Усі школярі одночасно відходять від педагога й розходяться врізнобіч. Після повернення віддають записку зі своїм прізвищем, а вчитель відзначає на ній час повернення. Після цього оголошується, наскільки кожна дитина виявилась точною.

Гра для дітей від 9 років.

Гра «Чи все ти побачив?»

Двоє учнів одержують картинки різного змісту і протягом 3—5 хвилин розглядають їх, намагаючись точніше запам'ятати все, що на них зображено. Після цього міняються картинками й по черзі ставлять одне одному запитання про незначні деталі малюнка.

У гри можуть брати участь діти від 10 років.

Гра «Підрахунок без запису»

Учитель нарізає багато геометричних фігур трьох-чотирьох видів і перемішує їх. Показуючи по одній, пропонує без записів підрахувати окремо кількість фігур кожного виду.

Гра для дітей від 12 років.

Гра «Розстав за зростом»

Учнів просять подумки вишикувати присутніх у класі за зростом. Потім усі шикуються і перевіряють, наскільки точно кожен розставив своїх однокласників.

Гра для дітей від 12 років.

Рекомендації щодо роботи з підручником

Учителеві доцільно запропонувати учням алгоритм роботи з текстом підручника для полегшення сприйняття прочитаного:

1. Прочитати текст. Записати головну ідею.
2. Текст необхідно читати абзацами. У процесі читання слід виділити ключові слова, терміни.
3. Сформулювати ідею кожного абзацу.
4. Прочитати текст іще раз, під час читання виділити факти, що підтверджують ідею абзацу. Коротко описати факти.
5. На відстані зроблених виділень у тексті скласти план.
6. Сформулювати свої міркування за кожним абзацом.
7. Сформулювати умовиводи за змістом тексту.
8. Переказати короткий зміст тексту за планом, використовуючи сформульовані судження й умовиводи.

ПАМ'ЯТЬ

Мета: ознайомити учнів із процесами пам'яті, розглянути види пам'яті, за допомогою запропонованих завдань допомогти дізнатися про індивідуальні особливості пам'яті, проаналізувати прийоми, ідо сприяють розвитку пам'яті.

Вступне слово

Пам'ять — це запам'ятовування, збереження і відтворення або упізнавання того, що було в нашому минулому досвіді.

Ще давні греки встановили, що суть пам'яті полягає у встановленні зв'язків між предметами та явищами. Ці зв'язки вони назвали асоціаціями.

Виділяють три види асоціацій:

- асоціації за часом або за суміжністю (думаючи про дім, згадуємо якусь дорогу нашому серцю річ, або після згадування про якісь події одразу «спливають» й інші, що відбувалися в цей самий час);
- асоціації за подібністю (дивлячись на фотографію свого однокласника, згадуємо і його самого);
- за контрастом (холодної зими пригадується спекотне літо).

Крім того, велике значення в житті людини має вміння встановлювати значеннєві зв'язки. Це також асоціації, тільки

складніші. В їхній основі лежить розуміння залежності одних явищ від інших. Так, якщо учень не зрозумів нового матеріалу, він не розв'яже задачі.

Види пам'яті

Образна. Згадуючи літо, село, людина подум-ки уявляє образи предметів, які бачила, події, свідком яких була. Це приклад образної пам'яті, до якої належать зорові, слухові, рухові спогади.

Цікаво відзначити, що в цьому виді пам'яті найбільшу роль відіграє перша сигнальна система.

Смислова (словесно-логічна) пам'ять. Пригадуючи пояснення вчителя, бесіди з ним, обмін думками з однокласниками з певного питання, людина користується пам'яттю на думки, виражені в словах. У цьому випадку працює смислова, або словесно-логічна пам'ять.

Слід зазначити, що така пам'ять викликає взаємодію двох сигнальних систем за домінантної (переважної) ролі другої сигнальної системи.

Емоційна (пам'ять на почуття). Якщо людина згадує радісну подію, що відбулася в її житті, і при цьому її охоплює почуття щастя, то це прояв емоційної пам'яті.

Рухова (моторна) пам'ять — завчені рухи, багато з яких запам'яталися ще в ранньому дитинстві (ходіння, біг), сюди також належить промовляння звуків, для якого потрібні відповідні рухи язика, гортані тощо.

Процеси пам'яті

Процеси пам'яті починаються із **запам'ятовування**, тобто встановлення зв'язків між предметами та явищами. Фізіологічною основою запам'ятовування є часові нервові зв'язки в корі великих півкуль.

Запам'ятовування поділяється на мимовільне й довільне. У тих випадках, коли інформація фіксується немовби сама собою, без будь-яких зусиль, запам'ятовування називають мимовільним. Прикладом мимовільної пам'яті є відтворення цікавої книжки, статті, фільму,

Але частіше людина ставить перед собою мету запам'ятати, а в потрібний момент пригадати. Відтворення — це довільне

запам'ятовування. Підготовка учня до тематичної роботи є прикладом такого виду запам'ятовування.

Також розрізняють механічне і смислове запам'ятовування. Механічне полягає лише в повторенні, причому повторення нерідко здійснюється без розуміння засвоюваного матеріалу. Це призводить до того, що важкий або незрозумілий матеріал учень, як правило, просто заучує. Таке запам'ятовування зазвичай дається важко, вимагає багато часу, а засвоєне в такий спосіб — швидко забувається. Однак без механічного запам'ятовування не обійтись. Іноколи доводиться кілька разів повторити важкі терміни або нові іноземні слова, щоб краще їх засвоїти.

Для смислового запам'ятовування дуже важливий процес мислення. За смислового запам'ятовування учень, як правило, намагається зрозуміти те, що потрібно запам'ятати, встановити зв'язок нового матеріалу з вивченим, невідомого — з уже знайомим. Так, запам'ятовуючи доведення теореми з геометрії, не слід займатися безглуздим повторенням того, що написано у підручнику, а насамперед варто зрозуміти, про що йдеться, поміркувати, на яких раніше вивчених положеннях ґрунтується доведення. Після цього треба повторити його, щоб краще засвоїти.

Процес осмисленого запам'ятовування включає низку логічних операцій:

- смислове групування;
- виокремлення смислових опорних пунктів;
- складання плану тощо.

Психологи з'ясували чинники, які впливають на продуктивність запам'ятовування:

1, Суб'єктивні:

- тип запам'ятовування;
- попередній досвід;
- установка;
- інтерес;
- стан організму.

2. Об'єктивні:

- характер матеріалу (свідомість, зв'язність, зрозумілість, наочність, ритмічність);

- обстановка;
- обсяг.

Другий процес пам'яті — це **збереження**. Слід зазначити, що добре зберігається в пам'яті той матеріал, що був засвоєний серед дня, а потім повторений перед сном і вранці після пробудження. Це пояснюється тим, що під час сну людина не отримує сильних вражень, які можуть витіснити, стерти з пам'яті.

Варто відзначити одну з особливостей: якщо після засвоєння навчального матеріалу запропонувати учневі запам'ятати щось інше, але подібне до попереднього (наприклад, під час виконання домашнього завдання спочатку підготувати літературу, а потім історію), то запам'ятати новий матеріал буде важче. Подальша активна діяльність, яка викликає сильне збудження, також може спричинити повне або часткове забування матеріалу. Це пояснюється тим, що наступна діяльність ніби стирає ті «відбитки» у корі головного мозку, які утворилися в результаті запам'ятовування.

Отже, збереження пам'яті — відтворення або упізнавання, які можуть бути мимовільними чи довільними. Наприклад, вивчаючи географію, учень згадує свою подорож, що є прикладом мимовільного відтворення. А відповідь біля дошки, коли він намагається пригадати необхідне для відповіді правило, — це приклад довільного відтворення. **Відтворення**, пов'язане зі значними вольовими зусиллями, що вимагає певного напруження, називають пригадуванням.

Упізнавання є особливою формою відтворення. Воно відбувається під час повторного сприйняття. Наприклад, у вчителя хімії на столі учні побачили зібраний прилад і впізнали в ньому пристрій для одержання кисню, яким вони користувалися торік.

Слід урахувати, що впізнавання не є показником міцності й повноти запам'ятовування. Інколи учням під час повторення параграфу здається, що вони запам'ятали матеріал, насправді ж вони його впізнали.

Показники міцності пам'яті

1. Обсяг, тобто кількість предметів або фактів, які здатна запам'ятати людина за певний час.
 2. Точність відтворення.
 3. Тривалість збереження засвоєного.
 4. Готовність пам'яті, тобто вміння швидко згадати потрібне.
- Кращу пам'ять має людина, в якій достатньо розвинені всі зазначені властивості.

Практичне завдання 1.

Визначте особливості своєї пам'яті. Для цього згадайте і спробуйте якнайточніше відповісти на запропоновані запитання.

1. Який матеріал ви запам'ятовуєте краще: уважно прочитаний подумки чи прослуханий?
2. Як краще запам'ятовуються рухи під час заучування фізичних вправ або практичних дій: у зоровій формі (коли ви дивитеся, як рухи демонструють) чи у м'язово-руховій (коли самі повторюєте рухи)?
3. Який матеріал запам'ятовується легше, швидше: конкретний (формули, іноземні слова тощо) чи абстрактний (міркування, трактування термінів, філософські судження тощо)?
4. Наскільки чітко пригадуються і переживаються спогади про пережиті вами горе або радість?
5. Чи траплялися з вами випадки, коли на запитання вчителя не вдалося дати відповідь, але вона спливала в пам'яті одразу ж після того, як ви сідали на місце?
6. Чи можете пригадати зовнішній вигляд, манеру поведінки людини, з якою вчора випадково їхали в одному трамваї?
7. Наскільки часто залишаються в пам'яті випадково почуті слова, що не стосуються вас?
8. Чи достатньо вам один раз уважно прочитати зрозумілий матеріал, аби відтворити його:
 - а) одразу;
 - б) наступного дня;
 - в) через кілька днів?
9. Порахуйте, яких подій у вашому житті за останні два тижні було більше: приємних чи неприємних? Для цього аркуш паперу поділіть вертикальною рискою навпіл. У ліву графу зі знаком

«+» запишіть приємні події, у праву зі знаком «—» — неприємні. Порівняйте їхню кількість.

Відповіді на це завдання можна проаналізувати за пунктами в такий спосіб:

1. У першому випадку у вас переважає зоровий тип пам'яті, у другому — слуховий.
2. У першому випадку у вас переважає зоровий тип пам'яті, у другому — руховий.
3. У першому випадку у вас добре розвинена образна пам'ять, у другому — словесно-логічна.
4. Якщо дуже добре, то у вас високий рівень емоційної пам'яті.
5. Якщо так трапляється, то у вас погано розвинена оперативна пам'ять (це вид пам'яті, що проявляється під час виконання певної діяльності).
6. У разі позитивної відповіді у вас хороша мимовільна пам'ять.
7. У разі позитивної відповіді у вас хороша мимовільна пам'ять.
8. Відповідь на це запитання характеризує вашу довільну пам'ять, її міцність.
9. Відповідь на це запитання характеризує таку рису, як оптимізм.

Практичне завдання 2

Відповідайте на запитання тесту, використовуючи чотири варіанти відповідей:

- ніколи — 0;
 - рідко — 1;
 - інколи — 2;
 - часто — 3.
1. Чи трапляється так, що ви забули прізвище або ім'я людини, з якою спілкуєтесь?
 2. Чи важко вам стежити за дією фільму, телепередачі, книжки через те, що ви забули, що відбувалося на початку?
 3. Чи трапляється, що вам, заходячи до кімнати, було вкрай важко згадати, навіщо, власне, ви прийшли?
 4. Чи буває так, що ви забуваєте про важливі заплановані справи: прийти на зустріч, виконати роботу тощо?
 5. Чи складно вам пригадати номери телефонів, на які ви постійно дзвоните?

6. Чи важко вам згадувати останні події?
7. Чи здатні ви заблукати у знайомому місці?
8. Чи важко вам інколи згадувати, куди поклали якусь непотрібну річ?
9. Чи буває так, що ви забули відключити газ, вимкнути світло, зачинити входні двері, залишаючи квартиру?
10. Чи трапляється вам кілька разів повторювати те саме, викликаючи подив оточення?
11. Чи важко вам згадувати імена популярних людей або назви відомих місць?
12. Чи змушені ви все записувати, тому що не можете покластися на свою пам'ять?
13. Чи важко вам запам'ятовувати нові ігри, рецепти?
14. Чи губите ви речі?
15. Чи трапляється, що ви забуваєте те, що вам щойно сказали?

Інтерпретація результатів

7 балів і менше — чудова пам'ять, якій можна позаздрити.

8—15 балів — слід починати тренувати свою пам'ять. У цьому дуже допомагають кросворди й задачки на кмітливість.

15 балів і більше — ваша пам'ять, на жаль, у жалюгідному стані.

ЗАВДАННЯ НА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАМ'ЯТІ

Дослід 1

Мета: показати залежність обсягу пам'яті від індивідуальних особливостей.

Матеріали: числові ряди.

Таблиця 5 Числовий ряд для визначення особливостей пам'яті

37	48	95							
24	73	58	49						
89	65	17	59	78					
53	27	87	91	23	47				
16	51	38	43	87	14	92			
72	84	11	85	41	68	27	58		

47	32	61	18	92	34	52	76	81	
69	15	93	72	38	45	96	26	58	83

Учням зачитують ряд чисел (таблиця 5). Після команди «Записуйте» діти мають записати числа, які запам'ятали. Після цього зачитують наступний ряд чисел, неправильно відтворені за порядком і значенням числа закреслюють.

Пропуски чисел у ряді не вважаються помилкою.

Після одноразового зачитування зазвичай відтворюється ряд із п'яти чисел. Це число утримання є близьким до числа Міллера (± 7).

Робиться висновок про середній обсяг пам'яті, індивідуальні відмінності, показується необхідність розвивати короткочасну пам'ять (яка допомагає, наприклад, розв'язувати задачі, оскільки учень буде нескінченно заглядати в умову задачі, щоб розв'язувати її).

Дослід 2

Мета: показати роль свідомості сприйняття при запам'ятовуванні.

Серія А. Набір слів: пошта — лист, літера — слово, каса — гроші, склянка — кава, небо — йр-ка, театр — драма, сани — зима, гніздо — птах, риба — вода, булка — борошно, весло — човен, трактор — поле, чобіт — нога, лікар — хвороба, куля — рушниця, вокзал — потяг.

Учням зачитують слова. Школярі повинні постаратися запам'ятати їх попарно. Потім учитель читає тільки перше слово кожної пари, а діти записують друге.

Під час перевірки повільно читають пари слів. Якщо друге слово пари записане правильно, учні ставлять «+»; якщо неправильно або взагалі не записано — «—».

Серія Б. Набір слів: книжка — вікно, рука — хмара, виделка — хмара, виделка — справа, чашка — груша, дзвіночок — пам'ять, якір — вікно, сосна — ложка, море — картка, ящик — палець, танок — річка, спина — лампа, перо — язик, число — дах, ніжик — літо, цукор — капелюх.

Характер пред'явлення і перевірка — такі самі, як у серії А. Після проведення дослідів учні порівнюють кількість слів, які

запам'ятали, в кожній серії. Зробіть висновок про те, що для успішності запам'ятовування потрібно включити матеріал у систему, що відбиває об'єктивні зв'язки.

Дослід 3

Мета: простежити залежність запам'ятовування від індивідуальності.

Слова для запам'ятовування: дружба, сірник, зустріч, школа, дошка, розлука, указка, хвороба, крейда, урок, оцінка, дискотека, мило, побачення, стіна, батьки, цукерка, труба, цеглина, вода, будинок, підручник, вікно, парк, дощ, пам'ять, музика, телевізор, сніданок.

Учні прослуховують слова і записують їх по пам'яті. Після цього перевіряють точність запам'ятовування та підраховують кількість відтворених слів.

Висновок: не всі слова однаково добре запам'ятовуються. Емоційно забарвлений або значущий матеріал запам'ятовується краще.

Питання для обговорення

1. Розмова двох драматургів:

— Коли я пишу яку-небудь сцену, я чую її. Я чую голос кожної дійової особи.

— А я бачу сцену, герої ходять, діють. Знаєте, де я перебуваю подумки? У центрі глядацької зали.

Про які типи пам'яті йдеться?

2. Після зустрічі зі старим шкільним другом Микита поринув у спогади про минуле, йшов, не помічаючи ні зустрічних людей, ні будинків, повз які проходив, і непомітно для себе опинився біля воріт свого дому.

Визначте вид пам'яті.

3. Для того, щоб учні легше пригадували послідовність кольорів у спектрі, учитель попросив їх запам'ятати фразу: «Чепурний пузатий жук з'їв барвистий свіжий фрукт».

Що можна сказати про прийом організації пам'яті, використаний учителем?

4. Визначте вид асоціації.

В оповіданні А. Чекова «Хлопчики» один із героїв — Чечевіцин, він же Монтігомо Яструбиний Кіготь — викликав у дівчинки,

сестри товариша, такі асоціації. Дивлячись на Чечевіцина, вона замислювалася і говорила з придибом: «Коли піст, нянька говорить, що треба їсти горох і сочевицю. А в нас учора сочевицю готували».

Спільник і друг Чечевіцина Володя, п'ючи чай, звернувся до присутньої лише одного разу, та й то з якимись дивними словами: «А в Каліфорнії замість чаю п'ють джин».

5. Багато школярів для кращого запам'ятовування складають схеми, малюнки. Чому такий прийом сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу?

ІГРИ НА РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ

Підкажи собі сам

Учням пропонують запам'ятати 20 слів. При цьому їм дозволяється користуватися власною підказкою. На аркуші паперу учень може замалювати пропонуване для запам'ятовування слово. Однак заборонено використовувати числа, літери, символи. Після закінчення оголошення списку слів школярів просять відтворити пропонувані слова. Завдання ускладнюється тим, що для запам'ятовування пропонують схожі пари слів: заєць — кролик, вогонь — пожежа тощо.

Орієнтований список слів: дощ, світло, людина, вікно, заєць, учитель, сонце, блискавка, книжка, жарт, лампа, пожежа, дихання, кролик, завдання, підкова, детектив, розв'язання, магніт, усмішка.

Гра для дітей від 12 років.

Слова

Учитель називає тему, на яку школярам потрібно дібрати іменник. Перший учень називає слово, другий повторює його і називає своє і т. д. Наприклад, тема «Дерева». Перший учень говорить: «Береза», другий: «Береза, каштан». У грі беруть участь діти віком від 10 років.

Рухова пам'ять

Один із заздалегідь підготованих учнів показує фізичні вправи у певній послідовності. Решта повинні якомога точніше відтворити прядок рухів.

Гра для дітей від 8 років.

Художник

Учень, який добре малює, одержує папір і олівець. Йому пропонують за хвилину наматювати десять простих фігурок або предметів. Потім малюнки показують іншим учням і прибирають. Решту школярів просять замалювати предмети, які вони запам'ятали.

Гра для дітей від 8 років.

Міста

Гра, що розвиває не лише пам'ять школярів, але й мислення. Учні сидять у колі. Учитель називає яке-небудь місто, наприклад, Харків. Перший із учасників гри повинен пригадати місто на останню літеру названого міста, у цьому випадку це В. Наприклад, він називає Владивосток, наступний учень повинен згадати назву міста на букву К і т. д.

Якщо хтось із учнів називав слово, що закінчується літерою, з якої не починається назва жодного міста, або не може згадати назву міста, він вибуває з гри.

Гра для дітей від 12 років.

Іменник + прикметник

Школярі сидять по колу. Учитель називає якийсь іменник, а учні по черзі кажуть по одному прикметнику до цього слова.

Якщо хтось не може дібрати прикметник або називає вже вимовлене слово, він вибуває з гри.

Гра для дітей від 10 років.

Вербальна пам'ять

Учням пропонують протягом 5 хвилин записати якнайбільше слів, що стосуються однієї з запропонованих тем, наприклад: «Школа», «Фізика», «Географія», «Музика», «Спорт» тощо.

Слід враховувати, що кількість відтворених із запропонованих тем слів з віком зростає.

Гра для дітей від 9 років.

Обличчя й люди

Учитель готує кілька фотографій з обличчями людей та іменами й прізвищами (їх можна вирізати з газет, журналів).

Учням на запам'ятовування дається півхвилини. Після цього ті самі фотографії, але в іншому порядку, знову пропонують школярам, і вони мають упізнати їх (назвати прізвище та ім'я).

Гра для дітей від 14 років.

Запам'ятай предмет

Усі учні по черзі кладуть на стіл по предмету. Завдання одного з гравців — запам'ятати, хто що поклав, і повернути кожному його річ.

Практичні рекомендації щодо розвитку пам'яті

1. Важливою умовою того, щоб навчальний матеріал запам'ятовувався швидко й надовго, є інтерес та увага у процесі засвоєння і відтворення.
2. Для запам'ятовування дуже важливі почуття. Усе, що пов'язане з радістю, сумом, гнівом, як правило, запам'ятовується краще, ніж те, до чого людина ставиться байдуже.
3. Важливою умовою міцного запам'ятовування є розуміння того, що потрібно засвоїти.
4. Слід також поставити перед собою завдання — міцно й надовго засвоїти.
5. Неабияке значення для засвоєння навчального матеріалу має поєднання запам'ятовування з діяльністю, що вимагає мислення, активності.
6. Наявність знань із того навчального предмета, з якого засвоюється матеріал, також є сприятливою умовою для запам'ятовування, оскільки при цьому нове легше й ґрунтовніше пов'язується з тим, що вже відомо.
7. Необхідно усвідомити, що запам'ятовування — це робота, інколи нелегка, тому важливою умовою засвоєння навчального матеріалу є наполегливість, завзятість у роботі, вміння не кидати її, а домагатися цілковитого й міцного запам'ятовування. Це — вольові риси, без яких неможлива серйозна розумова робота.
8. Зрідка використовуйте мнемотехніку — штучні прийоми, що полегшують запам'ятовування.

МИСЛЕННЯ

Мета: ознайомити учнів з особливостями мислення, за допомогою запропонованих завдань допомогти з'ясувати індивідуальні особливості мислення, проаналізувати прийоми, що сприяють розвитку розумових здібностей.

Вступне слово

Мислення — це процес пізнання, що полягає в абстрактному, узагальненому й опосередкованому відбитті фактів та явищ, у встановленні зв'язків і відношень між ними.

Розумові операції

Аналіз і синтез. Коли учень розв'язує задачу, то спочатку розглядає її дані окремо. Так, розв'язуючи задачу з фізики або хімії, спершу записує коротку умову завдання і потім уже добирає формулу для її розв'язання або складає хімічне рівняння.

Такий прийом розкладання цілого на частини називають аналізом.

Але у процесі розумової роботи, під час розв'язання тієї ж задачі учневі необхідно виконати також зворотну розумову операцію: окремі дані поєднати разом, щоб одержати повну умову для подальшого розв'язання.

Прийом об'єднання окремих елементів або частин у ціле називається синтезом.

Порівняння. Виокремлення подумки певних властивостей предметів, а також об'єднання окремих елементів дають змогу порівняти між собою предмети, явища. Наприклад, на уроці географії учень одержав завдання порівняти клімат двох материків, на уроці хімії — порівняти хімічні властивості основних і кислотних оксидів тощо.

Виконання цих і багатьох інших завдань на порівняння ґрунтується на операції порівняння.

Абстракція і конкретизація. У процесі виконання різних навчальних завдань кожен школяр може опинитися в ситуації, коли доводиться відволікатися від низки ознак предмета або від власне предметів, виокремивши якусь одну ознаку чи властивість. Так, у фразі «Ох, уже цей мені корінь!» не пояснюється конкретно, про який саме корінь ідеться: про корінь рослини, корінь зуба, алгебраїчний корінь чи філософський корінь зла. У цьому випадку людина абстрагується від низки предметів, що мають такі властивості, й говорить узагальнено. Виокремлення однієї, потрібної для нас властивості називається абстракцією.

Якщо ж людина вказує на певний предмет або зазначає конкретну ознаку, то відбувається процес конкретизації.

Узагальнення. Учень не перелічує окремо залізо, сталь, чавун, він узагальнює їх словом «метали». Але не завжди за основу узагальнення береться істотна ознака. Інколи об'єднання відбувається за помилковими характеристиками.

Об'єднання подумки предметів і явищ, які мають спільні властивості, називається узагальненням.

Види мислення

Дієве, або практичне. Людина виконує дуже різноманітні завдання, наприклад, водій з'ясовує, чому мотор автомашини почав працювати нерівно. Для цього він піднімає капот і визначає причину поганої роботи двигуна. Такий вид мислення називають практичним, або дієвим. Завдання представлене в конкретній формі та способом її виконання є практична дія.

Конкретно-образне мислення. Людина думає, як краще дістатися до певного місця. Для цього чітко (тобто в наочних образах) уявляє собі всі можливі шляхи. Вона аналізує кожен із них і, зіставляючи довжину шляху та час, потрібний для його подолання, розв'язує задачу подумки. Такий вид мислення називають конкретно-образним.

Теоретичне, або словесно-понятійне. Якщо задача представлена як теоретична та її розв'язання вимагає використання абстрактних понять і теоретичних знань, тоді учневі доводиться застосовувати теоретичне, або словесно-понятійне мислення.

Образне мислення. Учень розв'язує задачу і, щоб краще уявити її умову, складає до неї малюнок. Таке мислення називають образним.

Форми мислення

Існують три форми мислення: поняття, судження й умовивід.

Поняття. Людина бачить предмет, що складається з дошки, яка лежить на чотирьох ніжках. Їй зрозуміле призначення цього предмета, і виникає поняття «стіл» або «навіс». Окремі конкретні ознаки в понятті можуть не враховуватися, як, наприклад, колір, додаткові деталі тощо.

Думка про предмет або явище, що відбиває загальні й водночас істотні його властивості, називається поняттям.

Судження. Думки про предмети та явища, про зв'язки й відношення між ними людина висловлює у формі суджень, наприклад: «Я не розв'язу задачі», «У мене нова ручка» тощо. Також у судженнях часто розкривається зміст понять: «Психологія — наука про закони психічного життя людини». У цьому судженні розкривається зміст поняття «психологія». На основі одного або кількох суджень нерідко робиться висновок. Наприклад: «Усі елементи головної підгрупи першої групи мають на зовнішньому рівні один електрон», «Натрій — метал головної підгрупи першої групи». Виходячи з першого і другого суджень, ми робимо третє: «У натрію на зовнішньому енергетичному рівні один електрон».

Форма мислення, в якій міститься твердження або заперечення чогось, називається судженням.

Умовивід. Доведення теорем із геометрії — приклад умовиводу. Умовиводи можуть бути індуктивними й дедуктивними.

Індуктивний умовивід (індукція) — це спосіб міркування, коли на підставі низки окремих фактів робиться висновок. Так, Архімед, установивши, що один, другий та інші предмети, занурені у воду, стають у ній легшими та втрачають у своїй вазі стільки, скільки важить витиснута вага води, вивів закон, який назвали його ім'ям.

і Дедуктивний умовивід (дедукція) — спосіб міркування, за якого від загальних положень доходять до окремих висновків. Так, знаючи, що в » металів є характерний блиск, можна зробити і висновок, що і ртуть, маючи металевий блиск, є металом.

Обидва види міркувань допомагають людині розширювати свої знання про навколишній світ. Форма мислення, в якій з одного або кількох умовиводів виводиться нове судження, називається умовиводом.

Властивості розуму

Глибина думки. Дозволяє проникати в сутність різних питань теорії та практики, розумітися на них, осягати причини явищ, передбачати подальший перебіг подій.

Широта думки. Полягає в здатності охоплювати питання загалом, не лише розуміти сутність певної справи, але й думати про те, що з нею пов'язано, і водночас не випускати з уваги деталі процесу чи явища.

Гнучкість. Характеризується вмінням переглядати свої висновки й рішення залежно від змінних умов.

Критичність. Дозволяє не приймати на віру будь-яке своє або чуже міркування, піддавати його критичному розгляду, зважувати всі аргументи за і проти нього і лише після цього погоджуватися з певним положенням або відкидати його.

Практичні завдання для школярів

Розв'яжіть нестандартні задачі.

1. Зустрілися двоє друзів дитинства, між ними відбувся такий діалог:

— Скільки років я тебе не бачив і нічого про тебе не чув!

— Та в мене вже дочка!

— Як її звуть?

— Так само, як і її матір.

— А скільки ж років Оленці? Як співрозмовник дізнався ім'я дочки? *(Один*

зі співрозмовників — жінка, мати Оленки.)

2. Двоє підійшли до річки. Біля берега гойдався човен, у який могла поміститися одна людина. Обидва вони переправилися через річку на цьому човні та пішли далі. *(Вони підійшли до різних берегів річки.)*

Питання для обговорення

Про які особливості мислення йдеться в наведених нижче прислів'ях?

1. Де є бажання, знайдеться і шлях.

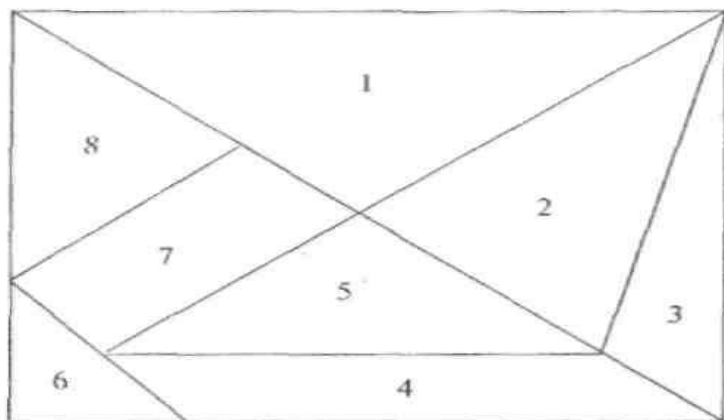
2. У знавця, можливо, не більше думок, ніж у недосвідченої людини, але він краще зважає переваги 'своїх думок і вміє використовувати їх.

3. Обміркуй мету, перш ніж почати.

ІГРИ НА РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ

Головоломка

Учитель із картону виготовляє комплекти головоломки для всіх учнів у класі. Розрізає їх на вісім частин, як показано на малюнку.

Кожному учневі дають один комплект головоломки та пропонують скласти квадрат. При цьому звертають увагу на те, що квадрат має складатися з восьми частин. Далі можна запропонувати викласти з частин квадрата будь-які інші фігури (ялинку, будинок тощо).

Анаграми

Учні просять розшифрувати слова, в яких перемішані літери. Наприклад: к о х й є (хокей); с і т є н (теніс); д а ш к о (дошка) тощо.

Як розвивати мислення?

1. Розвивати мислення — означає насичувати свій розум знаннями. Джерела знань можуть бути найрізноманітнішими: школа, книжка, заняття в гуртках тощо.
2. Розум визначає єдність знань і дій. Неможливо набути знань без зусиль думки, без розумової праці.
3. Ставте перед собою різні запитання, адже мислення починається із запитування. Запитання «Чому?» та «Як?» підштовхнули людство до більшості відкриттів. Тому вчіться ставити запитання до кожної події, явища, з яким стикаєтесь.
4. Здатність помічати у предметі або явищі кілька найбільш явних ознак — загальна властивість розуму. Це вміння бачити

можна тренувати в іграх на кмітливість, у розв'язанні різноманітних логічних задач, головоломок.

5. Виконуйте завдання на порівняння.

6. Мислення і мовлення — нерозривні, тому для розвитку мислення можна використати й такий прийом: те, що не до кінця розумієте самі, спробуйте переказати іншому.

7. Активно використовуйте письмову мову (написання твору, ведення особистого щоденника), оскільки це сприяє розвитку мислення.

8. Практикуйте вільний виклад прочитаного друзям і близьким, беріть участь у дискусіях, розв'язуйте нестандартні задачі.

М. Веденський сформулював такі основні умови, що сприяють ефективності розумової праці та покладені в основу домашнього завдання:

1. Поступове входження в роботу. Розумову • діяльність слід починати з підготовки робочого місця, з простих елементів, поступово збільшуючи обсяг і труднощі психічних навантажень.

2. Дотримання чіткої систематичності й послідовності в розумовій роботі, ретельне її планування.

3. Вироблення і дотримання оптимального ритму і темпу розумової діяльності.

4. Чергування праці й відпочинку.

УЯВА

Мета: ознайомити учнів з особливостями уяви, за допомогою запропонованих завдань до-помогти з'ясувати індивідуальні особливості уяви, запропонувати ігри на уяву.

Вступне слово

Уява — відтворення подумки чогось або когось, фантазія.

Прийоми створення образів уяви

Сфінкс — це поєднання голови та грудей людини з тулубом собаки й лапами лева. Кентавр — голова, груди і руки людини, поєднані з тулубом і ногами коня. Як бачимо, ці образи створювалися шляхом вичленовування з предметів одних ознак і властивостей та об'єднання їх у нових сполученнях. Такий прийом називається аглютинацією.

Казкові персонажі Хлопчик-Мізинчик, Гу-лівер і багато інших створені в результаті збільшення або зменшення предмета, а також зміни окремих якостей, частин. Такий прийом називається гіперболізацією.

Види уяви

По-перше, уява буває довільною (коли учень, зайнятий творчою роботою, змушує працювати свою уяву) і мимовільною (коли жодного завдання перед школярем не стоїть, але він мимоволі починає фантазувати, мріяти).

По-друге, уява буває відтворювальною і творчою. Цю класифікацію розглянемо детальніше. У процесі роботи зі схемами, кресленнями, виконаними іншими людьми, під час читання книжки, уявлення краєвидів тощо учень відтворює необхідні образи.

На відміну від відтворювальної уяви творча полягає у створенні нових образів (зазвичай на основі попередніх вражень). Без творчої уяви неможливе створення чогось нового, оригінального.

Практичні завдання для школярів

Проаналізуйте свою відтворювальну уяву. Виконайте чотири завдання.

Спробуйте подумки уявити те, про що вам зараз читатимуть, жодних малюнків при цьому робити не можна.

1. Уявіть собі рівносторонній трикутник, кожна сторона якого дорівнює 6 м. Продовжуйте подумки основу трикутника ліворуч на 6 м і паралельно йому через вершину трикутника проведіть такий же відрізок. З'єднайте кінці паралельних ліній прямою. Яка вийшла фігура? (*Трапеція.*)

2. Уявіть собі, що від точки А ви пройшли на південь десять кроків, потім повернули на схід і також зробили десять кроків, після цього знову зробили десять кроків на південь, потім повернули на захід, пройшли стільки ж, і нарешті зробили десять кроків на північ. Яка фігура вийшла із зазначених відрізків? (*М'який знак.*)

3. Уявіть собі коло. Поставте в центрі кола точку, на рівній відстані від неї (усередині кола) проведіть дві паралельні лінії, а потім до цих прямих на такій самій відстані від центра проведіть

дві перпендикулярні лінії. Яка фігура вийшла всередині кола? (*Квадрат.*)

4. Уявіть квадрат. Проведіть у ньому діагоналі. Потім двома горизонтальними лініями розділіть квадрат на дві рівні частини. Скільки фігур вийшло, які вони? (*Десять фігур, з яких шість — трикутники, дві трапеції, два п'ятикутники.*)

Питання для обговорення

Визначте прийоми створення образів уяви.

1. Уривок із роману «Євгеній Онегін» (О. Пушкін):

...За столом сидят чудовища кругом: Один в рогах с собачьей мордой, Другой с петушьей головой. Злая ведьма с козьей бородой, Тут остов чопорный и гордый, Там карла с хвостиком, а вот Полужуравль и полукот. (*Аглютинація.*)

2. За яким принципом створені образи драконів, кентаврів? (*Аглютинація.*)

3. Який прийом використано в уривку з билини?

А то свищет соловей, да по-соловьиному, Он кричит злодей, разбойник по-звериному, И от его ли-то от посвисту соловьиного, И от его ли-то от покрику звериного Все травушки-муравушки уплетаются,

Все лазоревы цветочки осыпаются... (*Гіперболізація.*)

4. За яким принципом створено образи мавок, русалок? (*Аглютинація.*)

ІГРИ НА УЯВУ

Фантазери

Намалюйте на дошці кілька незакінчених зображень. Запропонуйте учням подивитися на них. Проаналізуйте оригінальні відповіді школярів.

Гра для дітей від 10 років.

На крилах уяви

Розвивати уяву учнів можна за допомогою вправ на пантоміму, наприклад:

1. Покажіть, що ви пришиваєте гудзик і випадково вкололи голкою палець.
2. Жестами і мімікою зобразіть якихось тварин.
3. Жестами стисло «перекажіть» казку.

4. Передайте рухами відомі прислів'я та приказки, наприклад: «Без труда немає плода», «Любиш кататися, люби й санчата возити» тощо. Безумовно, для цих завдань необхідний артистизм.

Гра для дітей від 12 років.

Жива картина

З-поміж школярів оберіть кількох «режисерів». Ті творять з решти учнів «живу картину», розташовуючи дітей так, щоб інші зрозуміли, яка саме подія відбувається або відбулася. Це своєрідна фотографія людей у певну мить життя. Картини можуть бути смішними й трагічними, наприклад: «Щастя», «Любов», «Нагорода» тощо або виражати якусь приказку: «Семеро одного не ждуть», «Перед розумом і сила в'яне».

Гра розвиває уяву, а також привчає до чіткості думки, образного її вираження, змінює здатність чітко фіксувати в життєвих обставинах найголовніше, а все другорядне — відкидати.

Гра для дітей від 12 років.

Як розвивати уяву?

1. Уява розвивається під час читання книжок. Особливо цьому сприяють описи краєвидів, зовнішності персонажів, тому такі уривки необхідно уважно читати для розвитку відтворювальної уяви.
2. Вважається, що школою відтворювальної уяви є вивчення географічних карт. Уміння подорожувати картою та уявляти собі різні місця сприяє розвитку уяви.
3. Розвитку уяви також допомагає технічна творчість, винахідницька діяльність.
4. Важливі і життєвий досвід, і широке коло знань.
5. Уява розвивається в різних видах діяльності: у процесі складання казок, віршів, малювання, ліплення, відгадування загадок тощо.

ПОЧУТТЯ Й ЕМОЦІЇ

Мета: ознайомити учнів з особливостями почуттів і емоцій, запропонувати ігри, що впливають на емоції та почуття.

Вступне слово

Почуття — це переживання людиною свого ставлення до всього того, що вона пізнає і робить, до того, що її оточує.

Емоції — безпосередня форма вираження почуттів.

Види почуттів

Інтелектуальні — пов'язані з пізнавальною діяльністю людини. Вони виникають у процесі навчальної та творчої діяльності в різних видах мистецтва, науки й техніки.

Моральні — у них відбивається ставлення до вимог суспільної моралі. Пов'язані зі світоглядом людини, її думками, ідеями, принципами, традиціями.

Естетичні — виникають у людини у зв'язку із задоволенням або незадоволенням її естетичних потреб. Це почуття прекрасного і потворного, високого й низького тощо.

Характеристика емоцій

Емоції бувають позитивні й негативні. Позитивні: задоволення, радість, щастя, любов. Негативні: невдоволення, страждання, сум, горе, відраза, страх, ненависть, гнів.

Види емоційних переживань:

1. Настрої — слабо виражені емоційні переживання, що вирізняються значною тривалістю і слабким усвідомленням причин та факторів, що їх викликали.

2. Афекти — переживання значної сили з коротким періодом дії. Характеризуються змінами у свідомості, розладами вольового контролю.

3. Пристрасті — сильні, глибокі та стійкі переживання з яскраво вираженою спрямованістю на досягнення мети.

Практичні завдання

Виконайте колірний тест для виявлення особливостей психічних станів.

Перед вами — дванадцять квадратів різного кольору: білий, сірий, червоний, жовтогарячий, коричневий, жовтий, салатний, рожевий, фіолетовий, синій, зелений, чорний. Запишіть у стовпчик усі запропоновані кольори. Не замислюючись, оцініть ступінь приємності кожного кольору:

- 5 — дуже приємно;
- 4 — досить приємно;
- 3 — приємно;

- 2 — не дуже приємно;
- 1 — байдуже.

Вважається, що кольори, яким віддається перевага, показують емоційні особливості людини.

Білий — це поєднання всіх барв, він вважається «ідеальним». У ньому закладений багатозначний зміст. Цьому кольору може віддати перевагу учень із будь-якими особливостями емоційної сфери, він нікого не відштовхує, але особливо його полюбують підлітки, схильні до мрійливості, романтичних переживань.

Чорний — колір, протилежний білому. Цьому кольору невпевненості, що Символізує сприйняття життя в темних тонах. Йому віддають перевагу школярі, схильні до депресії.

Сірий — улюблений колір розважливих дітей, які довго думають, перш ніж щось почати. Це також нейтральний колір, який полюбують підлітки, котрі бояться голосно заявити про себе. Якщо ж цей колір зовсім не подобається школяру, то це показник імпульсивності й легкодумства.

Червоний — колір пристрасті. Улюблена барва сильних, вольових, владних, запальних і товариських, схильних до альтруїзму школярів. У дітей, яких цей колір дратує, найчастіше спостерігається занижена самооцінка, страх перед сварками, схильність до самотності, стабільність у стосунках.

Жовтогарячий — улюблений колір тих, хто має хорошу інтуїцію, завзятих мрійників, однак йому також віддають перевагу й ті, хто схильний до вдавання.

Коричневий колір полюбують діти, які впевнені у своєму майбутньому. Вони цінують традиції, родину, відчувають прихильність до батьків. Неприємний цей колір підліткам самолюбним, егоїстичним, потайним, не схильним до відвертості.

Жовтий символізує спокій, невимушеність у взаєминах з оточенням, інтелігентність. Його люблять підлітки товариські, допитливі, такі, які легко пристосовуються й одержують задоволення від того, що подобаються і привертають до себе увагу інших людей. Неприємний цей колір дітям зосередженим, песимістично налаштованим, з якими важко зав'язати знайомство.

Салатовий колір подобається дітям владним, але таким, котрі бояться діяти, щоб не потрапити в скрутне становище, а також тим, хто схильний до цинізму.

Фіолетовий свідчить про дуже високу емоційність, чутливість, духовність і делікатність. Коли він неприємний, це вказує на розвинене почуття обов'язку, бажання жити одним днем. Вважається, що фіолетовий — типовий колір гармонійно розвинених людей.

Синій колір зазвичай пов'язують із духовним зростанням підлітка. Якщо він подобається, це свідчить про скромність і меланхолію: така дитина швидко втомлюється, для неї дуже важливе відчуття впевненості у привітному ставленні близьких. Якщо колір викликає відразу, то школяр зазвичай хоче створити враження, що він може геть усе, хоча, по суті, невпевнений і замкнений. Байдужість до цього кольору свідчить про легковажність у сфері почуттів, приховане під маскою ввічливості.

Зеленому кольору віддають перевагу підлітки, які уникають чужого впливу, шукають способів самоствердження, що є для них найважливішим. Діти, які не люблять цього кольору, цураються життєвих проблем, примх долі, будь-яких труднощів узагалі.

Питання для обговорення

Визначте види почуттів у запропонованих нижче уривках.

1. «Я танув і тріпотів від невимовної насолоди, коли писав музику до "Онегіна"» (з листа П. Чайковського).
2. «Після довгих зусиль учневі вдалося розв'язати важку задачу, його охопило радісне збудження».
3. «Староста був цілком пригнічений тим, що хлопці назвали його «зрадником», тому що він повідомив класному керівникові, хто розбив вікно».

ІГРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕМОЦІЇ ТА ПОЧУТТЯ ДІТЕЙ

Покази

Учні можна об'єднати в невеликі (по три-п'ять осіб) групи.

Необхідно зобразити, використовуючи всіх членів групи:

- оркестр, електричку, сороканіжку, зоопарк, телевізор;
- вболівальників, команда яких програє; глядачів, котрі дивляться фільм жахів; людей у черзі;
- крутих зайців; диких поросят, самотніх вовків, божевільних курок; літери А, К, Ш, Ю;
- картину «Ведмеді в сосновому лісі», «Бурлаки на Волзі», «Іван Грозний убиває свого сина»;
- статую Свободи, визначну пам'ятку рідного міста тощо.

Гра для дітей від 12 років.

Пантоміма

Учневі пропонують, використовуючи міміку, жести й не вимовляючи жодного звука, зобразити задану тварину так, щоб усі здогадалися, хто це.

Гра для дітей від 10 років.

Пам'ятник

Учитель заздалегідь готує картки з назвами почуттів (радість, прикрість, образа, натхнення, вдячність тощо).

Учні по черзі витягують картки, роздивляються їх, але не показують іншим. Кожному потрібно зобразити пам'ятник тому почуттю, яке написано в нього на картці. Завдання решти учнів — відгадати почуття.

Гра для дітей від 12 років.

ВОЛЯ

Мета: ознайомити учнів з особливостями волі, за допомогою запропонованих завдань допомогти з'ясувати індивідуальні особливості прояву вольових рис, проаналізувати прийоми, що сприяють розвитку вольових рис.

Вступне слово

Воля — це здатність людини свідомо управляти своїм поведінням, мобілізувати всі свої сили на досягнення поставлених цілей.

Особливості волі:

1. Свідомо цілеспрямованість. Аби щось виконати, учень повинен свідомо поставити перед собою мету й мобілізувати себе на її досягнення.

2. Зв'язок із мисленням. Досягти чогось і мобілізувати себе заради цього учень може лише в тому випадку, якщо він усе добре обміркував і спланував.

3. Зв'язок із рухами. Для реалізації своїх цілей людина завжди рухається, змінює форми активності.

Схема етапів вольової дії:

1. Мета і прагнення досягти її.

2. Усвідомлення кількох варіантів досягнення мети.

3. Поява мотивів, що підкріплюють або спростовують ці варіанти.

4. Боротьба мотивів і вибір.

5. Прийняття одного з варіантів як версії.

6. Здійснення прийнятого рішення.

7. Вироблення вольових рис. Цілеспрямованість — підпорядкування свого

поводження стійкій життєвій меті, рішучість і готовність віддати всі сили на її поступове й неухильне досягнення.

Самостійність — підпорядкування поведінки власним поглядам і переконанням.

Рішучість — здатність вчасно приймати обґрунтовані та стійкі рішення і без зайвих затримок переходити до їхнього виконання.

Наполегливість — здатність доводити до кінця прийняті рішення, досягати поставленої мети, долаючи різноманітні перешкоди і складнощі на шляху до неї.

Витримка — здатність постійно контролювати свою поведінку.

Дисциплінованість — свідоме підпорядкування поведження суспільним правилам.

Практичні завдання

За допомогою методики визначте рівень розвитку вашої сили волі. Відповідайте на всі запитання анкети, не пропускаючи жодного.

1. Чи робите ви вранці зарядку?

а) Регулярно (2 бали)';

б) інколи (1 бал);

в) не роблю (0 балів).

2. Чи обстоюєте ви свою думку перед однокласниками і дорослими, якщо не згодні з ними?

- а) Завжди (2); б) інколи намагаюся це зробити, але не завжди вдається (1); в) ні (0).
3. Чи вмiєте ви опановувати себе (долати розгубленiсть, страх тощо)?
- а) Так, у будь-якій ситуації (2);
б) не завжди, залежно від ситуації (1).
4. Чи висловлюєте ви свою думку на зборах, чи критикуєте вади товаришів?
- а) Завжди (2);
б) інколи, коли це потрібно (1);
в) ніколи (0).
5. Чи зупиняють вас невдалі спроби розв'язання задачі, розучування вправи тощо?
- а) Так (0);
б) інколи (1);
в) майже ніколи (2).
6. Якою мірою сформовані у вас основні побутові навички (прибирання ліжка, підтримування порядку в кімнаті, дотримування основних вимог до зовнішнього вигляду)?
- а) Загалом сформовані досить стійко: регулярно прибираю ліжко, підтримую порядок у кімнаті, акуратний в одязі (2);
б) сформовані, але недостатньо (1);
в) не сформовані (0).
7. Чи здатні ви самостійно, без зовнішнього примусу, організувати свій час?
- а) Так (2);
б) роблю це, але нерегулярно (1);
в) ні (0).
8. Чи можете ви без нагадування сісти за виконання домашнього завдання?
- а) Майже завжди (2);
б) тільки інколи (1);
в) ніколи цього не роблю (0).
9. Чи здатні ви довго (упродовж кількох тижнів або навіть місяців) займатися якоюсь справою?
- а) Так (2);
б) не дуже часто (1);

в) ні (0).

10. Чи виявляєте ви інтерес до самовиховання?

а) Досить часто (2);

б) подеколи (1);

в) ні (0).

11. *(Відповідають лише ті, хто в попередньому питанні обрав відповідь «а». Решта ставить прочерк.)* Якщо ви виявляєте цікавість до самовиховання, то наскільки сталий характер у цього інтересу?

а) Регулярно вдаюся до спроб самовиховання (2);

б) спроби самовиховання здійснюю час від часу (1);

в) самовиховання розглядаю тільки теоретично (0).

12. *(Відповідають лише ті, хто в попередньому питанні вибрав «а» або «б».* Решта ставить прочерк.) Чи є у вас програма самовиховання?

а) Так (2);

б) певної програми немає, але є деякі задуми (1);

в) програми не маю (0).

13. Чи доводите ви свої справи до кінця?

а) Так (2);

б) не всі (1);

в) дуже рідко (0).

14. Чи плануєте своє дозвілля (особливо на вихідні дні, канікули), чи проводите його, як при-йдеться?

а) Найчастіше планую (2);

б) інколи планую (1);

в) майже ніколи не планую (0).

15. Чи вмієте ви стримувати свої почуття?

а) Загалом так (2)

б) інколи не стримуюся (1);

в) зазвичай не стримуюся (0).

16. Чи вмієте ви серйозно й відповідально виконувати завдання, яке вважаєте важливим?

а) Як правило, вмію (2);

б) не завжди вмію (1);

в) не вмію (0).

17. Чи намагаєтеся ви визначити для себе серйозну життєву мету (вибір професії, оволодіння трудовими навичками)?

а) Так (2);

б) намагаюся, але тільки час від часу (1);

в) не намагаюся (0).

18. Якщо ви маєте якусь серйозну мету, то чи робите щось для її здійснення?

а) Роблю (2);

б) роблю, але мало (1);

в) нічого не роблю (0).

Інтерпретація результатів

Підрахуйте загальну суму балів. Вона характеризує виразність вольових рис характеру.

Понад 30 балів свідчать про те, що рівень розвитку вольових рис у вас дуже високий.

20—30 балів показують, що у вас середній рівень розвитку вольових рис.

10—20 балів характеризують вас як людину з майже нерозвиненими вольовими рисами.

Питання для обговорення

Наведіть приклади відомих вам особистостей, які мають сильні вольові риси.

Як самостійно виховати волю?

Прийоми самовиховання волі можуть бути досить різноманітними, але всі вони передбачають дотримання таких вимог

1. Починати потрібно зі звички долати порівняно незначні труднощі, перешкоди.

2. Надзвичайно небезпечні будь-які самови-правдання. Це неправда не лише для інших, але й для самого себе.

3. Труднощі та перешкоди варто долати.

4. Прийняте одного разу рішення слід реалізувати до кінця.

5. Окрему мету необхідно ділити на дрібніші етапи, передбачати найближчі перешкоди, подолання яких створює умови для наближення кінцевої мети.

6. Максимально суворе дотримання режиму дня, розпорядку всього життя.

7. Систематичні заняття спортом, уміння долати труднощі під час занять фізичною культурою — тренування не лише м'язів, але й волі.

8. І мабуть найголовніше у вихованні волі — це самопереконання.

Слід пам'ятати, що волю, як і будь-яку іншу рису, потрібно тренувати.

ВПРАВИ НА ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЗВИЧОК

На вулиці

Вийшовши з будинку, поставте перед собою завдання повернутися рівно через годину (помилка має становити не більше ніж 2 хвилини). Ця вправа вимагає точного розрахунку часу. Установка на тривалість прогулянки може варіюватися від 30 хвилин до 2 годин.

Підйом

Після дзвінка будильника або слів мами: «Підйом!» — порахуйте до 35 і вставайте. Щодня зменшуйте рахунок на 5 і за тиждень устаньте на рахунок «3». Вправа вважається засвоєною, якщо три тижні поспіль ви встаєте без зривів на рахунок «3».

Гімнастика

Починайте зарядку з 10 хвилин, потім за тиждень додавайте по 1 хвилині й доведіть її до 17 хвилин. Починати зарядку рекомендують приблизно в один і той же час. Вправа вважається засвоєною, якщо ви виконуєте три-чотири тижні без зривів.

Підбиття підсумків

Учням пропонують зробити самоаналіз «Чи можна назвати мене вольовою людиною?».

8. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ТРЕНІНГУ КРЕАТИВНОСТІ

ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ

ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ

(за моделлю О.Киричука)

Дитина розвивається в кількох напрямках:

1. *Фізичний розвиток* — прогресивний чи регресивний:
— рухливість;

- гнучкість;
- швидкість, спритність;
- сила, витривалість;
- розвиток сенсорних органів.

2. *Психічний розвиток* — процес змін, які відбуваються у 3 підєферах:

- емоційно-чуттєва;
- інтелектуальна;
- волюва.

3. *Соціальний розвиток* — зміни у виявленні симпатії — антипатії, дружності — ворожості, любові — ненависті;

4. *Духовний розвиток* — ціннісно-смилова свідомість.

Фактори розвитку дитини

Активність дитини діагностується за 9 видами діяльності та поділяється на конструктивну та деструктивну.

Активність буває:

- дозвільно-ігрова;
- фізично-оздоровча; — художньо-образна;
- предметно-перетворювальна;
- навчально-пізнавальна;
- соціально-комунікативна;
- громадсько-корисна;
- національно-громадянська; — духовно-катарсична. Розгляньте таблицю 5.

Рівні діяльності: конструктивна, пасивна, деструктивна.

І рівень: активність стимулюється зовні — вимоги батьків, педагогів, колективу;

Вид діяльності	Конструктивна діяльність	Деструктивна діяльність
<i>Дозвільно-ігрова</i>	Перегляд телепередач, мандри, колекціонування	Перегляд бойовиків, агресивність у іграх

<i>Фізично-оздоровча</i>	Активність на уроках фізичної культури, участь у спортивних змаганнях, секціях, турбота про здоров'я, оздоровча гімнастика	Нехтування особистою гігієною, відсутність санітарно-гігієнічних навичок, зневажливе ставлення до свого фізичного здоров'я
<i>Художньо-образна</i>	Заняття образотворчим мистецтвом, музикою, розведення квітів	Естетична нечутливість, імпульсивність
<i>Предметно-перетворювальна</i>	Конструювання моделей, ліплення, вишивання, в'язання	Схильність до порушення, знищення
<i>Навчально-пізнавальна</i>	Інтерес до навколишнього середовища, внутрішнього світу, навчально-інтелектуальна активність і дисциплінованість на уроках	Втрата інтересу до навчання, лінощі, обмеженість
<i>Соціально-комунікативна</i>	Товариськість, емпатія, толерантність, уміння вислухати думку іншого	Егоїзм, нечесна поведінка, брехливість, лицемірство, самоізоляція у групі, аморальність
<i>Громадсько-корисна</i>	Участь у справах колективу, допомога людям, населенню	Порушення правил школи, хуліганство, алкоголізм та інше
<i>Національно-громадянська</i>	Участь у молодіжних акціях, політичних об'єднаннях	Участь в антисоціальних молодіжних об'єднаннях

Духовно-катарсична	Любов до життя, наявність ідеалу, самоочищення, самовдосконалення	Бездуховність, деградація, девальвація загальнолюдський цінностей
--------------------	---	---

Прівень: внутрішній вплив — використовується як засіб самоствердження (гарне навчання заради оцінки);

/// рівень — надситуативна активність — її спонукають не зовнішні обставини, вона керується внутрішніми чинниками.

Оцінювання проводиться шляхом експертизи дорослих — учителів, батьків, керівників гуртків, секцій, студій тощо.

Аналізується загальна конструктивна чи деструктивна активність дитини (знаходження суми балів по горизонталі), так можна визначити найбільш і найменш активних дітей; також аналізується активність усіх дітей за видами діяльності — сума всіх балів по вертикалі. Таким чином можна визначити види діяльності, які потребують кращої організації.

Дітей, що мають деструктивну активність, необхідно залучати до відповідних видів діяльності, конструктивних форм діяльності.

Типологічний опитувальник творчого потенціалу дає змогу оцінити рівень творчого потенціалу, уміння приймати нестандартні рішення.

До структури цього тесту входять такі підтикали: допитливість, віра в себе, постійність, амбіційність, «слухова» пам'ять, зорова пам'ять, прагнення незалежності, здатність абстрагуватися, ступінь зосередженості. Ці здібності і складають основні якості творчого потенціалу.

Тест дає змогу оцінити рівень творчого потенціалу, уміння прийняти нестандартні рішення.

Інструкція: виберіть один із запропонованих варіантів поведінки в заданих ситуаціях.

ОПИТУВАЛЬНИК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1. Чи вважаєте ви, що навколишній світ можна поліпшити:

а) так; б) ні, він і так досить гарний; в) так, але тільки де в чому.

2. Чи вважаєте ви, що самі можете брати участь у значних змінах навколишнього світу:
а) так, у більшості випадків; б) ні; в) так, у деяких випадках.
3. Чи вважаєте ви, що деякі з ваших ідей сприяли б прогресу в тій сфері діяльності, у якій ви працюєте (збираєтеся працювати):
а) так; б) так, за сприятливих обставин; в) лише деякою мірою.
4. Чи вважаєте ви, що в майбутньому гратимете настільки важливу роль, що зможете щось принципово змінити:
а) так, напевно; б) це мало ймовірно; в) можливо.
5. Коли ви хочете розпочати якусь дію, чи думаєте ви, що виконаєте це:
а) так; б) часто думаєте, що не зумієте; в) так, часто.
6. Чи хочете ви зайнятися справою, якої абсолютно не знаєте:
а) так, невідоме вас приваблює; б) невідоме вас не цікавить; в) усе залежить від характеру цієї справи.
7. Вам доводиться займатися незнайомою вам справою. Чи хочеться вам бути досконалим:
а) так; б) задовольнитися тим, чого встигли домогтися; в) так, але тільки якщо вам це подобається.
8. Якщо незнайома справа вам подобається, чи хочете ви знати про неї все:
а) так; б) ні, ви хочете навчитися тільки основного; в) ні, ви хочете тільки задовольнити свою цікавість.
9. Коли ви зазнаєте невдачі, то:
а) якийсь час виявляєте впертість, усупереч здоровому глузду; б) махнете рукою на цю витівку, тому що розумієте, що вона нереальна; в) продовжуєте робити свою справу, навіть коли стає очевидним, що перешкоди нездоланні.
10. Як, на вашу думку, треба вибрати професію:
а) враховуючи своїх можливості, перспективи; б) зважаючи на стабільність, значущість, потреби професії; в) переваги професії.
11. Подорожуючи, чи могли б ви легко орієнтуватися на маршруті, яким уже їздили:
а) так; б) ні, боїтеся заблукати; в) так, але тільки там, де вам сподобалося.
12. Одразу ж після якоїсь бесіди чи зможете ви згадати все, про що йшлося:

а) так, легко; б) всього згадати не зможете; в) запам'ятовуєте тільки те, що вас цікавить.

13. Коли ви чуєте слово незнайомою мовою, можете повторити його по складах, без помилки, навіть не знаючи його значення:

а) так, легко; б) так, якщо це слово легко запам'ятати; в) повторите, але не зовсім правильно.

14. У вільний час ви полюбляєте:

а) залишатися наодинці; б) бути в компанії; в) вам байдуже, будете ви самі чи в компанії.

15. Ви займаєтеся якоюсь справою. Вирішуєте припинити це заняття тільки коли:

а) справу закінчено; б) ви більш-менш задоволені; в) вам ще не все вдалося зробити.

16. Коли ви самі:

а) любите мріяти про абстрактне; б) за будь-яку ціну намагаєтеся знайти собі конкретне заняття; в) іноді любите помріяти, але про речі, що пов'язані з вашою діяльністю (роботою, навчанням).

17. Коли якась ідея захоплює вас, ви будете думати про неї:

а) незалежно від того, де і з ким ви; б) ви зможете робити це тільки наодинці; в) тільки там, де буде не надто шумно.

18. Коли ви обстоюєте якусь ідею: а) можете відмовитися від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів; б) наполягатимете на своєму, які аргументи не вислухали б; в) зміните свою думку, якщо опір виявиться надто сильним.

Обробка:

— за кожну відповідь «я» нараховують 3 бали;

— за відповідь «б» — 1 бал;

— за відповідь «в» — 2 бали. Підрахувати загальну суму.

Інтерпретація

Запитання 1,6,7,8 визначають межу допитливості; запитання 2,3,4,5 — впевненість у собі; запитання 9 і 15 — амбіційність; запитання 12 та 13 — «слухову» пам'ять; запитання 11 — зорову пам'ять; запитання 14 — прагнення бути незалежним; запитання 16, 17 — здатність до абстрагування; запитання 18 — ступінь зосередженості. Ці компоненти дають уявлення про основні риси творчого потенціалу. Загальна сума набраних балів дає змогу визначити рівень творчого потенціалу.

0—23 бали — низький рівень;
24—48 балів — середній рівень;
49 і більше — високий рівень.

Високий рівень — значний творчий потенціал, який надає багатий вибір творчих можливостей. Якщо є умови для застосування здібностей, то дитині доступні найрізноманітніші види творчості.

Середній рівень — людина має риси, які дозволяють займатися творчістю, але в неї є проблеми, що гальмують творчий процес.

Низький рівень — творчий потенціал невеликий. Але можна спробувати його збільшити за допомогою спеціальних вправ та підвищення впевненості у своїх силах.

ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

1. Мають хорошу пам'ять, особливий світогляд, добре розвинуте абстрактне мислення.
2. У них добре розвинута свідомість, теоретичний спосіб мислення.
3. Дуже активні й завжди чимось зайняті. Вони прагнуть працювати більше за інших.
4. Ставлять високі вимоги до себе, у них добре розвинуте почуття справедливості, вони боляче сприймають суспільну несправедливість.
5. Наполегливі в досягненні результату в галузі, яка їх цікавить, для них характерний творчий пошук.
6. Хочуть учитись і досягають у навчанні значних успіхів. Навчання дає їм задоволення.
7. Завдяки численним умінням (класифікувати, категоризувати, встановлювати причинно-на-слідкові зв'язки, планувати і прогнозувати, робити висновки) вони здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю, особливо в галузі літератури, математики, проведенні дослідів, фенологічних спостережень.
8. Вміють критично оцінювати навколишню діяльність і прагнуть проникнути в суть речей і явищ, фантазувати.
9. Ставлять багато запитань і зацікавлені у позитивних відповідях на них.

10. Урок для обдарованих дітей особливо цікавий тоді, коли використовується дослідницький метод.
11. Гз задоволенням виконують складні й довгострокові завдання.
12. Виявляють великий інтерес до читання, мають чималий словниковий запас.
13. Порівняно зі своїми ровесниками краще вміють розкривати взаємозв'язки між явищами і сутністю, індуктивно й дедуктивно мислити, маніпулювати логічними операціями, систематизувати, класифікувати й узагальнювати їх.
14. Мають почуття гумору, вони мають міцне здоров'я, життєрадісні, хоча зрідка стан здоров'я погіршується.
15. У них перебільшені почуття страху, емоційна залежність, незбалансованість порівняно з їхніми однолітками.
16. Потребують значної уваги з боку педагогічних працівників. Для них важливі не тільки глибокі й міцні знання, а й практичні навички, які дитина може отримати у різних наукових товариствах.

КАТЕГОРІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

(за М Лейтесом) *М.Лейтес вирізняє три категорії обдарованих дітей:*

- з ранньою розумовою реалізацією;
- з прискореним розумовим розвитком;
- з окремими ознаками нестандартних здібностей.

Діти з ранньою розумовою реалізацією — це учні, у яких за звичайного рівня інтелекту спостерігається особливе прагнення, цікавість до якогось окремого навчального предмета.

Діти з прискореним розумовим розвитком — це учні, які за рівних умов різко вирізняються високим рівнем інтелекту, особливо це помітно в молодших класах. Заданими психологів, прискорений розвиток інтелекту завжди пов'язаний з великою розумовою активністю та пізнавальною потребою.

Діти з окремими ознаками нестандартних здібностей — не випереджають ровесників у загальному розвитку і не виявляють яскравих успіхів з певного навчального предмета, але вирізняються особливими якостями окремих психічних процесів

(надзвичайна пам'ять на якісь об'єкти, багатство уяви або здатність до спостереження).

Обдаровані діти найяскравіше виявляються в таких галузях діяльності: інтелектуальній, академічних досягнень, творчості, комунікацій та лідерства в різних видах діяльності, в руховій діяльності.

Інтелектуальна сфера. Обдарована дитина вирізняється доброю пам'яттю, жвавим розумом, допитливістю. Вона добре розв'язує задачі, логічно викладає свої думки, може мати здібності й до практичного застосування знань.

Царина академічних досягнень — це успіхи в опануванні навчальних дисциплін.

Творча галузь — дитина дуже допитлива, незалежна й оригінальна.

Галузь спілкування — дитина добре пристосовується до нових ситуацій, легко спілкується з дорослими, виявляє лідерство в іграх та заняттях із дітьми, ініціативна, відповідає за свої дії.

Сфера художньої діяльності. Дитина виявляє неабиякий інтерес до візуальної інформації, захоплюється художніми заняттями, її роботи вирізняються оригінальністю. Виявляє інтерес до музики, залюбки співає, легко відтворює мелодії й інколи намагається створити власні музичні твори.

Рухова діяльність. Така дитина має тонку і точну моторику, чітку зорово-моторну координацію, широкий діапазон рухів, добре володіє тілом, має високий рівень розвитку основних рухових навичок.

ОБДАРОВАНІ ДІТИ: ОЗНАКИ, ЯКІ ВИЯВЛЯЄ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Обдаровані діти, як правило, дуже активні й завжди чимось зайняті. Вони прагнуть працювати більше за інших або займають себе самі, причому часто справами, які не стосуються безпосередньо уроку, частково це стосується і предмета, до якого у них є здібності. Іноді здається, що активності цих дітей не ви-

стачає на всі предмети. їм необхідна особлива увага, щоб розвивати хист у заданому напрямку, не примушуючи їх

перенапружуватись і не дозволяючи почуттю незадоволеності перешкодити їх прагненню займатися тим, до чого вони схильні.

2. Вони наполегливо прагнуть розв'язувати поставлені перед ними завдання. Цим вони можуть дратувати вчителя, тому що хочуть знати більше. Дитині необхідно надати додаткову літературу.

3. Вони хочуть учитись і досягати успіху. Навчання приносить їм задоволення, і вони здобувають знання, не сприймаючи заняття як насилля над собою.

4. Завдяки численним умінням вони здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю. Особливо часто це виражається в самостійній роботі з літературою, проведенні експериментів з фізики, хімії.

5. Вони вміють критично розглядати дійсність і прагнуть проникнути в суть речей і явищ. Вони не задовольняються поверховими поясненнями, навіть якщо ті їй здаються достатніми їхнім ровесникам.

6. Вони ставлять багато запитань і зацікавлені у вичерпній відповіді на них.

7. Урок особливо цікавий тоді, коли використовується дослідницький метод. Інші учні вважають за краще вивчити добре сформульований навчальний матеріал.

8. Завдяки роботі із засобами масової інформації вони вміють швидко вирізнити найголовнішу інформацію, самостійно знайти важливі джерела інформації. Більше, ніж інші, вони зацікавлені в самостійному здобутті знань.

9. Порівняно зі своїми ровесниками вони краще вміють розкривати відношення між явищем і змістом, індуктивно і дедуктивно мислити, маніпулювати логічними операціями, узагальнювати.

10. Багато з них ставлять перед собою завдання, виконання яких потребує багато часу. Такі завдання спрямовані на застосування здібностей цих дітей у їх професійній діяльності, досягнення високих результатів, творчу реалізацію їхніх здібностей.

Модель «Обдарованість» *Обдарованість — це:*

❖ *інтелектуальні здібності:*

- пізнавальний процес;

- ерудиція;
- нестандартність мислення;
- здатність до абстрагування;
- діалектичне бачення;
- багата лексика;

❖ *творчий потенціал:*

- ініціативність;
- оригінальність;
- цілеспрямованість;
- наполегливість;
- допитливість;
- самоаналіз;
- неординарність підходів;

❖ *психофізіологічні властивості:*

- високий рівень національної свідомості, духовної культури;
- почуття відповідальності;
- активність;
- загальнолюдські риси;

❖ *світоглядні цінності:*

- інтуїтивність;
- чуттєве сприйняття;
- природні потреби в розумовій праці;
- природні задатки.

Соціальна модель обдарованого учня

1. Здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності, виконання яких розраховане на різні терміни:

- вміння перетворити мету на практичне завдання;
- здатність акумулювати волю та докладати необхідних зусиль до виконання завдань;
- вміння, бажання, потреба й здатність створити власну життєву траєкторію та складати плани досягнення успіху на різний термін.

2. Інноваційні риси особистості:

- відчуття нового;
- здатність до пошуку нестандартних рішень;
- потреба у нових знаннях; —бажання добре орієнтуватися у різноманітних процесах, явищах;

- вміння дивуватись;
- розвинена допитливість.

3. Креативність, тобто творче сприйняття навколишньої дійсності:

- потреба у створенні нового;
- здатність отримувати задоволення від процесу творчості.

4. Здатність до рефлексії та аналітичні здібності:

- вміння оцінювати обставини; і
- бачення та розуміння своїх переваг і недоліків;
- вміння аналізувати ставлення оточення до себе і своєї діяльності.

5. Функціональна грамотність (вміння працювати з інформацією, яка подається за допомогою і різних знакових систем):

- знання рідної та іноземної мов і вміння їх використовувати (особливу увагу слід звертати і на ступінь «проникнення» в рідну мову, її понятійну базу, яка певною мірою зумовлює рівень особистої та професійної діяльності людини);
- комп'ютерна грамотність;
- валеологічна грамотність;
- етична грамотність;
- психологічна грамотність;
- знання властивостей і явищ природи, вміння їх аналізувати;
- естетична грамотність;
- математична грамотність.

6. Комунікативні навички:

- знання правил спілкування, розуміння їх значущості;
- терпимість, толерантність у стосунках з людьми з різним рівнем розвитку;
- душевність і доброта у стосунках з людьми;
- відповідальність;
- визнання права особистості на самостійність і незалежність.

7. Емоційний розвиток особистості (слід пам'ятати, що нерозвиненість почуттєвої сфери, емоційна скутість, сором'язливість збіднюють духовний світ людини):

- здатність адекватно реагувати на різні зовнішні впливи;

— розвинені почуття жалю, любові, відданості, обов'язку.

8. *Долучення до цінностей світової культури:*

— розвинене почуття гордості за здобутки людського генія;

— вміння пишатися національними досягненнями у скарбниці світової культури.

РИСИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Не властивий конформізм. Саме незалежність суджень дає змогу знаходити шляхи, якими через страх виглядати смішно не насмілюються йти інші люди.

2. Творча людина хоч і відверта з оточенням, користується певною популярністю, та все ж важко входить у життя соціальної групи.

3. Творча особистість лише тоді сприймає загальноприйняті цінності, коли вони збігаються з її власними.

4. Вона не догматик, її уявлення про життя та суспільство, а також про сенс власних вчинків можуть бути неоднозначними.

5. Еклектична, допитлива, вона постійно прагне об'єднати дані з різних галузей.

6. Полюбить бавитися, в неї роїться безліч чудернацьких ідей, має дитячу здатність дивуватися та захоплюватися.

7. Мрійник, може видаватися диваком через те, що впроваджує в життя власні «безглузді» ідеї, інтегруючи ірраціональні аспекти своєї поведінки.

Умови, що заважають виявленню творчості

1. Виникнення стереотипів мислення.

2. Страх перед помилкою. Прагнення не оригінального розв'язання задачі, а високої оцінки.

3. Оптимальна мотивація й відповідний рівень емоційного збудження. Надто велике ба-жання може гальмувати творчий процес. Щоб імпровізувати, творити, потрібне натхнення.

4. Однопланові знання, що не сприяють творчості. Потрібні широкі інтереси в різних життєвих сферах.

5. Схильність до конформізму. Людина боїться бути в центрі уваги, бути «білою вороною», не хоче бути екстравагантною. «Краще я буду як усі» — її кредо.

6. Страх критики.

7. Дуже висока самооцінка.

8. Велика тривожність.

Учитель є вирішальним фактором у системі навчання обдарованих дітей.

' Професійні риси, необхідні вчителю для роботи з обдарованими дітьми Учитель повинен:

1. Бути доброзичливим, чуйним, поважати право іншого бути не схожим на нього самого.

2. Знатися на психології обдарованих дітей, відчувати їхні потреби та інтереси.

3. Мати високий рівень інтелектуального розвитку.

4. Мати широке коло інтересів і вмінь.

5. Володіти почуттям гумору (але без схильності до сарказму).

6. Бути жвавим і активним.

7. Виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів і постійного самовдосконалення.

8. Мати творчий нетрадиційний особистий світогляд.

9. Мати досить високу самооцінку, позитивну «Я-концепцію».

10. Бути емоційно стабільною людиною, тому що співпраця з обдарованою дитиною потребує великих емоційних витрат, а це — велике навантаження.

11. Мати здібність до індивідуалізації навчання.

12. Уміти модифікувати навчальні програми.

13. Бути готовим до виконання різноманітних додаткових обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих дітей.

Показники творчої обдарованості дитини (дитина як особистість)

1. Стійка, підвищена потреба в самоактуалізації, виявленні себе, самоствердженні.

2. Наявність особистої думки.

3. Інтелектуальна незалежність, зневажливе ставлення до стереотипів, авторитетів. Потреба чинити опір шаблону, нав'язаному стилю діяльності.

4. Висока самооцінка; потреба мати свій «Я-образ».

5. Схильність до гри, почуття гумору, дотепність.

6. Оригінальність.

7. Імпульсивність, поривчастість.

8. Широта інтересів. Інтерес до філософських питань.

9. Прагнення самому подолати труднощі.
10. Постійне прагнення покращувати якість своєї продукції, вимогливість до себе.
11. Завзяття й наполегливість.
12. Потреба у внутрішній роботі, творенні власної індивідуальності, духовному зростанні.

Показники творчої обдарованості дитини (дитина як учень)

1. Почуття нового, чутливість до протиріч, парадоксів. Уміння бачити незвичайне у звичай-ному, по-новому сприймати звичайне. Відсутність заштампованості. Здатність здивуватися. Вміння знаходити проблеми там, де здається, що вже все розв'язано.
2. Наявність дивергентного мислення, на відміну від конвергентного, лінійного, логічного, шаблонного, яке орієнтується на відомі тривіальні способи вирішення проблеми.

Складові дивергентного мислення:

- а) багатство думок, здатність генерувати нові ідеї;
 - б) гнучкість, швидкість мислення, прийняття різноманітних рішень, вміння змінювати спрямованість мислення;
 - в) оригінальність, здатність знаходити нові, незвичайні комбінації, встановлювати віддалені зв'язки між предметами, звичаями, готовність до незвичайних асоціацій;
 - г) здатність довести розв'язок до кінцевого результату, доопрацювати його.
3. Виняткова допитливість, підвищений інтерес до таємниць природи, шляхів оволодіння цими таємницями, прагнення зрозуміти невідоме, встановити причини явищ, захопленість, почуття дослідника.
 4. Сміливість розуму, уяви. Готовність до ризику, експериментування, але не авантюризм, готовність до зустрічі з новим, незвичним.
 5. Бажання пізнати природу явища, вибагливість.
 6. Потреба в самостійній напруженій розумовій діяльності. Наявність бажання шукати, творити, яке йде від самої дитини, інтелектуальна активність та ініціатива (схильність розмірковувати поза межами конкретної ситуації).

7. Самостійна постановка, формулювання нових завдань, проблем. Оригінальність способів вирішення вже готових проблем.
8. Бажання вивчати невизначені, хаотичні, безладні, асиметричні об'єкти, які слід приводити до гармонії й естетичного порядку (почуття краси).
9. Надконцентрація уваги.
10. Здатність до творчої уяви, фантазії, що допомагає пов'язати суперечливе.
11. Прагнення використовувати нелогічні засоби.
12. Наявність натхнення та інтуїції в процесі творчої діяльності.

ТЕСТ НА ВИЯВЛЕННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ

Правила проведення тесту

1. Уважно прочитайте кожне запитання.
2. Обведіть кружечком слово «Так», якщо ви погоджуєтесь з тим, що написано, якщо це правильно щодо вас.
3. Обведіть кружечком слово «Ні», якщо з написаним не погоджуєтесь.

Так	Ні	1	Я люблю писати свої пісні.
Так	Ні	2	Я люблю гуляти сам.
Так	Ні	3	Мої тато і мама полюбують гратися зі мною.
Так	Ні	4	Я ставлю чимало запитань.
Так	Ні	5	Скласти оповідання чи казку — безглузда справа.
Так	Ні	6	Мені подобається мати одного чи двох друзів.
Так	Ні	7	Я не заперечую, коли змінюються правила гри.
Так	Ні	8	Я маю кілька хороших ідей.
Так	Ні	9	Я люблю малювати.
Так	Ні	10	Я люблю речі, які складно виготовити.
Так	Ні	11	Сонечко на малюнку завжди має бути жовтого кольору.
Так	Ні	12	Мені більше подобається розмальовувати малюнки в книжці, ніж

малювати їх самому.

Так Ні 13 Легкі загадки — найцікавіші.

Так Ні 14 Іноді тато з мамою займаються чимось разом зі мною.

Так Ні 15 Я цікавлюсь новинками про тварин.

Так Ні 16 Мій тато любить працювати по господарству, а я йому допомагаю.

Так Ні 17 Я не люблю, коли інші діти ставлять надто багато запитань.

Так Ні 18 Нелегко знайти собі заняття, коли залишаюся сам.

Так Ні 19 Мій тато вважає, що я загалом поведжуся правильно.

Так Ні 20 Я люблю розповіді про далеке минуле.

Так Ні 21 Я із задоволенням граю у старі ігри.

Так Ні 22 Коли я хочу щось зробити, але мені складно, я відмовляюсь від цієї ідеї та займаюсь чимось іншим.

Так Ні 23 Я люблю гуляти з друзями, асам — ні.

Підбиття підсумків:

За кожную позитивну відповідь (обведене слово «Так»)

зараховується один бал, за обведене слово «Ні» — 0 балів.

Увага! В пунктах 5,6,11,13,14, 18,19, 22, 23, 24 оцінювання відбувається таким чином: замість 1 бала зараховують 0, а замість 0 балів — 1 бал. Це робиться тому, що у вказаних пунктах стверджується ознака, протилежна оціненій. Іншими словами, в цих пунктах за відповідь «Так» зараховується 0 балів, а за відповідь «Ні» — 1 бал.

Схильність дитини до творчості виявляється через: розмаїття інтересів, пластичність розуму, зацікавленість, наполегливість.

Нарешті, суттєве значення мають умови в сім'ї дитини.

Проаналізуємо деякі з них.

/ . Розмаїття інтересів

Підрахуємо загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 1,5,9,16,21. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження розмаїття інтересів дитини:

І ступінь — 0—1 бал (погано виражені);

//ступінь — 2—3 бали (посередньо виражені);

///ступінь — 4—5 балів (добре виражені).

2. Незалежність

Підрахуйте загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 2, 8, 11, 13, 19; 24. Кількість набраних балів відповідає вираженню незалежності дитини:

/ступінь — 0—1 бал (погано виражена);

/Іступінь — 2—3 бали (посередньо виражена);

ІІІступінь — 4—5 балів (добре виражена).

3. Гнучкість, пристосування Підрахуйте загальну суму балів за відповіді

дитини в пунктах 6, 7, 22. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження зацікавленості дитини:

I ступінь — 0—1 бал (погано виражена);

ІІступінь — 2 бали (посередньо виражена);

ІІІступінь — 3 бали (добре виражена).

4. Наполегливість

Підрахуйте загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 10,14,23. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження наполегливості дитини:

I ступінь — 0—1 бал (погано виражена);

ІІступінь — 2 бали (посередньо виражена);

ІІІ ступінь — 3 бали (добре виражена).

5. Допитливість

Підрахуйте загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 4, 12, 18. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження допитливості дитини:

I ступінь — 0—1 бал (погано виражена);

ІІ ступінь — 2 бали (посередньо виражена); ІІІступінь — 3 бали (добре виражена).

6. Відомості про сімейне оточення Підрахуйте загальну суму балів за відповіді

дитини в пунктах 3,15,17, 20. Кількість набраних балів відповідає ступеню сприятливого впливу сімейного оточення для розвитку творчих здібностей дитини:

I ступінь — 0—1 бал (погано виражена);

ІІступінь — 2 — 3 бали (посередньо виражена);

III ступінь — 4 бали (добре виражена).

Ви можете встановити відмінності між обдарованими учнями і відмінниками (табл. 1).

Таблиця 1

ВІДМІННІСТЬ МІЖ ВІДМІННИКАМИ І ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Відмінник	Обдарований учень
Знає відповіді	Ставить запитання
Цікавиться	Допитливий
Висловлює цікаві думки та ідеї	Дикі» думки, ідеї
Наполегливо працює	Грається, але отримує високі бали, особливо з творчих завдань
Відповідає	Дискутує
Слухає з цікавістю	Емпатійний
Легко вчиться	Вчиться самостійно і наперед
Потребує 6—8 повторень	1—2 повторень достатньо
Розуміє ідеї	«Конструює» абстракції
Проводить час з однолітками	Більше до вподоби компанія дорослих
Виконує домашні завдання	Створює проекти
Копіює	Творить нове
Любить школу	Любить пізнавати
Добре сприймає матеріал	Інтенсивно досягає бажаного, налаштовуючи самого себе
Запам'ятовує інформацію	Використовує інформацію
Моє добру пам'ять	Добре працює розум
Любить послідовність	Любить складність
Готовий до дії, реагування, відповіді	Уважно придивляється до життя і все помічає
Задоволений своїми успіхами у навчанні	Критично ставиться до себе й до інших

ЗАПИТАННЯ ПЕДАГОГАМ ЩОДО ДІАГНОСТИКИ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

- Як розпізнати обдаровану дитину за зовнішністю? Це можливо?
- Які типові особливості поведінки обдарованої дитини?
- За якими захисними ознаками, на вашу думку, може ховатися обдарованість?
- Які, на вашу думку, причини пізнього виявлення таланту? В якому віці виявлення таланту можна вважати пізнім?
- Висловіть своє ставлення до тези, яку підтримують учені-педагоги: «Будь-яка дитина є або може бути обдарованою за умови спеціально організованого педагогічного впливу».
- З яких причин обдарована дитина сама може прагнути не виявляти чи приховати свій талант?
- Чи обов'язково постійно створювати індивідуальні умови для обдарованого учня (давати окремі завдання підвищеної складності, щоденні індивідуальні доручення, залучати до проведення позашкільних заходів)?
- Як розвивати творчі можливості слабкого учня?
- Що стимулює творчість?
- Які риси особистості сприяють, допомагають розвитку творчості?
- Чи має право педагог внести корективи в продуктивну творчість, діяльність обдарованої дитини? Як? (*Відкоригувати вірш, малюнок.*)
- Чи доцільно, щоб у шкільних конкурсах, олімпіадах брали участь обдаровані діти на рівні зі звичайними?
- Чи не принижує це гідності обох сторін?
- Як ви ставитеся до прізвиськ, які звичайні діти дають обдарованим («зубрила» «рвач», «вискочка»)?
- Як, на вашу думку, до них ставляться «носії прізвиськ»?
- Як педагог має співпрацювати із сім'єю обдарованої дитини ?

ВПРАВИ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ

Вправа "Правопівкульне малювання".

(перед проведенням даної вправи для досягнення кращого ефекту варто відвести декілька хвилин для релаксації)

Мета: активізувати діяльність правої півкулі головного мозку.

Учасники сидять кружка. У кожного - картинка для малювання, прості олівці подвійної м'якості, аркуші білого паперу формату 8,5 x 11 см.

Інструкція: "Візьміть у руки свою картинку і переверніть її "вверх ногами". Озброївшись олівцем та чистим аркушем паперу почніть змалювати. Малюйте зверху вниз. Не намагайтесь впізнавати чи називати предмети і людей на картинці, а також визначати її специфічні аспекти. Замість нього зосередьте всю свою увагу на лініях, кутах та світлотіні. Коли ви повністю змалюєте картинку, поверніть її потрібною стороною вверх".

Закінчивши свої малюнки, учасники обмінюються враженнями. У ході розмови може виявитися, що навіть, якщо раніше людина вважала, що в неї немає здібностей до образотворчого мистецтва, цей маленький експеримент змусить її переглянути своє переконання. Причина полягає у тому, що при малюванні "вверх ногами" діяльність лівої півкулі пригнічується, а на перший план виступає півкуля права. Образи, що перебувають у правильному положенні, ставлять перед аналітичною лівою півкулею специфічні проблеми впізнавання, тоді як візуальна права півкуля легко вловлює співставлення між лініями, кутами і формами.

Вправа "Слон".

Мета: розширювати зв'язок між лівою та правою півкулями.

Учасники сидять кружком. У кожного два кольорових олівці (чи маркери), аркуш білого паперу.

Інструкція: "Простий шлях формування мислення усім мозком - це збільшення його продуктивності. Візьміть у кожену руку кольоровий олівець чи маркер і тримайте їх так, як ви звичайно тримаєте ручку. З'єднайте їх кінчики у центрі аркуша паперу. Розпочніть писати з цього центрального пункту слово "слон", рухаючись кожною рукою у протилежні сторони. Ліва рука рухається вліво, права - вправо.

Якщо ви не можете впоратися з цим завданням з першого разу, проробіть його декілька разів. Підказка для вас: уявляйте, що ваша невідоміюча рука створює дзеркальне відображення того, що робить домінуюча".

Обмін враженнями у групі.

Вправа "Куб". Мета: сприяти усвідомленню значення впливу попереднього досвіду на сприйняття об'єктів довколишнього середовища.

Учасники сидять півколом. У тренера у руках аркуш із зображенням куба.

Інструкція: "Подивіться, будь ласка, на цей аркуш і скажіть, що ви бачите на ньому".

Учасники висловлюють свої версії. Ведучий підводить підсумок, повторюючи сказане (наприклад: малюнок, куб, геометрична фігура, декілька квадратів, коробка, кімната і так далі). Після цього ведучий продовжує інструкцію: "У нас виникли різні думки з приводу того, що зображено на даному аркуші. Водночас очевидно, що на ньому немає нічого, крім дванадцяти відрізків прямих. Як це пояснити?" У процесі обговорення учасники групи висловлюють ідеї відносно впливу попереднього досвіду на сприйняття, коли "впізнається" раніше вибудована у свідомості конструкція.

Вправа "Нестандартність".

Мета: дати можливість відчувати, які умови сприяють прояву креативності, а які перешкоджають.

Учасники групи сидять кружка. У тренера у руках м'яч.

Інструкція: "Зараз я кину комусь м'яч і назву при цьому будь-який предмет. Той, хто отримав м'яч, повинен буде назвати три нестандартних способи використання даного предмету. Наприклад, кидаючи м'яч, я скажу "молоток". Окрім його прямого призначення молоток можна використовувати в якості пресе-пап'є, притискаючи ним папери, які лежать на столі; можна використати в якості ручки для важкої сумки; можна, прив'язавши до нього шпагат, застосовувати його в якості виска при будівельних роботах.

Відразу домовимось, що не будемо вдаватись до універсальних способів використання більшості предметів: майже будь-який предмет можна намалювати, торкнутись його, понюхати, багато предметів можна подарувати.

Отже, той, кому я кину м'яч, назве три нестандартних, нетрадиційних способи використання предмета, що дістався йому, і потім кине м'яч наступному, назвавши інший предмет. Будемо уважними і спробуємо зробити так, щоб під час цієї роботи м'яч побував у кожного".

Ведучий спонукає учасників реагувати швидко, тобто створює зовнішній бар'єр: обмеження часу, яке дає про себе знати при наявності внутрішніх бар'єрів, активізуючи їхній вплив на людину.

У ході роботи, коли хтось тривалий час "не може знайти чергового використання предмету, можна запропонувати решті учасників показати, чи є у них варіанти, піднятий руку чи кивнувши головою.

В ході обговорення проробленої роботи можна задати групі такі запитання: "У чому полягали основні труднощі, з якими ви зіткнулись при виконанні завдання?", "Які стани виникали і як вони змінювалися у ході роботи?", "Що вам допомагало впоратися із поставленим завданням?" .

Під час обговорення є можливість виявити такі внутрішні бар'єри креативності, як стереотипи, бажання, чого б це не коштувало, зробити правильно ("Я мовчала, бо шукала кращий варіант"), орієнтація на схвалення, зниження самооцінки.

До зовнішніх бар'єрів прояву креативності, які виразно виявляють свій вплив у ході виконання цієї вправи, відносяться: часове обмеження (ситуаційний стрес-фактор), оцінювання (цю реакцію учасники самі приписують оточуючим людям).

Серед чинників, що допомагають виконувати завдання: нестатичність уявлюваного образу предмета; свідомо зміна образу предмету; вільна обстановка у групі.

9. ПАМ'ЯТКИ, ПОРАДИ, РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ

ПАМ'ЯТКА ВЧИТЕЛЮ ДЛЯ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

- Постійно працюйте над вихованням почуттів дітей, особливо обдарованих, вразливих і чутливих до всього, що стосується їхнього «Я».
- Допмагайте обдарованим дітям виробити адекватну я-концепцію і самооцінку, розвивати емпатію.
- Забезпечуйте сприятливу емоційну атмосферу, адже дитина набуває емоційного досвіду в процесі взаємодії з людьми.
- Дотримуйтеся порядку й дисципліни, обдаровані діти, як і всі інші, повинні знати межу допустимої поведінки.
- Скеруйте енергію і творчість обдарованих дітей у потрібне русло, щоб їх праця приносила користь.
- У роботі з обдарованими дітьми використовуйте дослідницький метод, це активізує їхню роботу.
- Розвивайте здібності дітей, широко використовуйте метод самостійного набуття знань
- Привчайте обдарованих дітей працювати спільно, це допоможе їм легше адаптуватися до соціальних умов.
- Заохочуйте дітей, це стимулює їх.
- Тісно співпрацюйте з батьками обдарованих дітей, щоб розвинути здібності кожної дитини.

ПАМ'ЯТКА БАТЬКАМ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

- Створіть безпечну психологічну атмосферу дитині в її пошуках, де вона могла б знайти розраду у разі своїх розчарувань і невдач.
- Підтримуйте здібності дитини до творчості й виявляйте співчуття до ранніх невдач. Уникайте негативної оцінки творчих спроб дитини.
- Будьте терпимі до несподіваних ідей, поважайте допитливість ідеї дитини. Намагайтесь відповідати на всі запитання, навіть якщо вони вам здаються безглуздими.

- Залишайте дитину одну і дозволяйте їй, якщо вона бажає, самій займатися своїми справами. Надлишок опіки може обмежити творчість.
- Допомагайте дитині формувати її систему цінностей, не обов'язково засновану на її системі поглядів, щоб вона могла поважати себе і свої ідеї поряд з іншими ідеями та їх носіями.
- Допомагайте дитині задовольняти основні людські потреби, оскільки людина, енергія якої скута основними потребами, рідко досягає висот у самовираженні.
- Допомагайте дитині долати розчарування і сумніви, коли вона залишається сама в процесі не зрозумілого ровесникам творчого пошуку: нехай дитина збереже свій творчий імпульс.
- Поясніть, що не на всі запитання дитини завжди можна відповісти однозначно. Для цього потрібен час, а з боку дитини—терпіння. Вона має навчитися жити в інтелектуальному напруженні, не відкидаючи своїх ідей.
- Допомагайте дитині цінувати в собі творчу особистість. Однак її поведінка не має виходити за межі пристойного.
- Допомагайте дитині глибше пізнати себе. Виявляйте симпатію до її перших спроб виразити таку ідею словами і зробити зрозумілою для оточення.

***Методи психічної саморегуляції
(рекомендації для обдарованих дітей щодо самостійного
впливу на свій емоційний, душевний і фізичний стан).***

1. Релаксаційно-дихальна гімнастика

- Дихайте нормально, одночасно стежте за тим, які частини тіла беруть у цьому участі, і в якій послідовності.
- Підведіться або сядьте, випрямивши спину. Вдихайте повітря носом так, щоб спочатку З&ПОВНИТИ ним нижню частину легень (можете випнути живіт), потім середню частину легень (при цьому у нас збільшується живіт) і насамкінець ніби під ключицею.
- Після вдиху на деякий час затримайте дихання.
- Потім повільно видихайте носом так, щоб ЗВІЛЬНИТИ легені в тій самій послідовності, у якій ви наповнювали їх, вдихаючи

повітря, гобто почніть із живота. Намагайтеся видихати га пбіие, особливо животом. Зробіть перерву, коли видихати буде нічого.

2. Релаксація

Знайдіть для себе спокійне місце, де ніщо вас не і урбуватиме.

» Для релаксації обирайте відповідний час. Стани, коли ви голодні або навпаки, добре поїли, не підходять. Якщо, на вашу думку, упродовж дня зручний момент не настав, можна займатися релаксацією відразу після сну або безпосередньо перед сном. У першому випадку ви підсилите його відновлювальну здатність, а в другому — забезпечите собі швидке та спокійне засинання.

- Оберіть зручну позу в положенні лежачи або сидючи.
- Занющте очі. Почекайте деякий час, намагайтеся ні про що не думати. Не звертайте увагу на зовнішні подразники. Іноді може допомогти фраза «мені спокійно, добре» або лічба до десяти.
- Концентруйте увагу на розслабленні м'язів. Найкраще почати з рук. Скажіть собі, що ваші руки розслаблені, теплі й важкі, це саме зробіть із ноі ами, тулубом, головою. Усе робіть спокійно.
- Дихайте легко, можна поступово вповільнювати дихання.
- Усе, що ви робите, має бути для вас приємним. Відпочивайте. Насолоджуйтеся відчуттям

спокою й розслаблення. Декому допомагає, коли і вони уявляють себе у спокійних природних умовах, наприклад, на березі річки, моря, чують тихий шум води, відчують аромат квітів. У сталі розслаблення залишайтеся 10—15 хвилин.

- Релаксацію припиняйте, коли відчуєте, що вона перестала бути приємною для вас.
- Релаксацією варто займатися регулярно. Систематичність важлива особливо на початку: що регулярніші заняття, то кращий ефект.

3. Аутогенне тренування

Аутогенне тренування добре знімає нервово-емоційне напруження, дає можливість самостійно коригувати с вій емоційно-психічний стан.

- Сидючи або лежачи на спині, декілька разів повільно повторіть такі формули: «я розслабляюся й заспокоююся...», «мої руки

розслабляються і теплішають...», «мої ноги повністю розслаблені... теплі... нерухомі...», «мій тулуб розслабляється і теплішає...», «мій тулуб повністю розслаблений... теплий... нерухомий», «моє обличчя повністю розслаблене... тепле... нерухоме», «стан приємного глибокого спокою».

- На початку тренування необхідно займет 4—6 разів надень по 5—10 хвилин, повторюючи формули 2—6 разів.
- Закінчувати аутогенне тренування рекогдується такими формулами: «увесь мій організм відпочиває», «я відпочив(ла) і заспокоївся(лась)», «самопочуття хороше».
- Після цього слід, не кваплячись, глибоко вдихаючи, добре потягнутися всім тілом, видихнути, встати на ноги, зробити декілька простих вправ і зайнятися справами.
- За допомогою аутогенного тренування ви можете навчитися значною мірою розвивати і зміцнювати силу волі, керувати своїми почуттями, настроєм, контролювати діяльність внутрішніх органів (змінюється ритм серця, глибина і частота дихання тощо). За бажання можна позбутися багатьох функціональних розладів ЦНС — нав'язливих страхів, ідей, думок, подолати порушення сну.

ПОРАДИ БАТЬКАМ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

1. Дитина — це не експериментальний майданчик для пси-холого-методичних новацій та апробації, це не іграшка і не втіха, не «помічник» на старість.
2. Даруйте дитині батьківську любов, повагу, створіть умови для розвитку, дайте можливість їй жити власним життям. Не задовольняйте власні емоції за рахунок дітей.
3. Допомогайте, але не заважайте їм самим робити свій вибір.
4. Виховуйте дитину як рівну собі, тоді вона буде відстоювати власну думку, поважати інших, буде вільною, талановитою особистістю.
5. Спілкуйтесь частіше з дітьми, намагайтеся бути в курсі їх справ, підтримуйте їх у будь-якій ситуації, пояснюйте існування різних точок зору.
6. Підтримуйте родинні стосунки, влаштовуйте сімейні свята, ігри.

7. Виховуйте дитину в гармонії з природою.
8. Дайте можливість дитині спробувати себе в різних напрямках творчої діяльності, не дозволяйте кидати розпочату справу, доки не отримаєте перших результатів, щоб зробити певні висновки.
9. Спонукайте до праці, примушуйте виконувати певну роботу, навіть інколи за рахунок свого часу.
10. Радійте успіхам ваших дітей.
11. Виражайте свою любов до дітей так, щоб вони її відчували.
12. Пам'ятайте, що любов — це і турбота про інших.
13. Пам'ятайте, що проблеми дитини — це проблеми батьків і починати щось змінювати треба спочатку з себе.

ПОРАДИ БАТЬКАМ, ЯКІ БАЖАЮТЬ РОЗВИВАТИ ЗДІБНОСТІ СВОЇХ ДІТЕЙ

1. Не стримуйте розкриття потенціальних можливостей психіки.
2. Уникайте односторонності у навчанні та вихованні.
3. Не позбавляйте дитину ігор, забав, казок, створювати умови для виходу дитячої енергії, рухомості, емоційності.
4. Допмагайте дитині в задоволенні основних людських потреб (почуття безпеки, кохання, поваги до себе та оточуючих), оскільки людина, енергія якої прихована загальними проблемами, найменш спроможна досягти висот самовираження.
5. Залишайте дитину на самоті й дозволяйте займатися своїми справами. *Наментайте: якщо ви хочете своїй дитині добра, навчіть її обходитись без вад.*
6. Підтримуйте здібності дитини до творчості й проявляйте співчуття до невдач. Уникайте незадовільної оцінки творчих спроб дитини.
7. Будьте терплячими до ідей, поважайте допитливість, питання дитини. Відповідайте на всі запитання, навіть якщо вони, на ваш погляд, виходять за межі дозволеного.
8. Навчати слід не тому, що може сама дитина, а тому, що вона опановує за допомогою дорослого.

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

1. Глибоке знання свого предмета і вільне володіння ним.
2. Уміння найефективнішими методами передати знання учням, враховуючи рівень їх інтелектуального розвитку.
3. Уміння сформулювати позитивні якості загальнолюдської моралі у своїх учнів, не поранивши їх душ.
4. Уміння бачити в кожній дитині неповторну особистість і вміння передбачати результати своєї праці.
5. Уміння враховувати суб'єктивні та об'єктивні закономірності і випадкові фактори.
6. Постійно шукати нові форми і методи роботи, впроваджуючи нові наукові ідеї, технології у навчально-виховний процес.
7. Сприймати дитину такою, якою вона є.
8. Виявляти у вихованців такі якості, як об'єктивність, зацікавленість, відвертість у судженнях, емпатію.
9. У спілкуванні з учнями зберігати конфіденційність, дотримуватися у ставленні до них принципів свободи вибору, добровільності у наданні допомоги.
10. Педагог повинен *досконало* володіти методами, прийомами та формами проведення педагогічних спостережень, діагностики, бесід, індивідуальних і групових занять і консультацій.
11. Повинен уміти організувати рефлексію, моделювання, прогнозування та планування життя і діяльності учнів.

Використані джерела:

ЛІТЕРАТУРА

- Баришполь С.В. Структура психологічного супроводу обдарованої дитини.// Шкільному психологу все для роботи.–2010.- №8.
- Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте/ Психологический очерк : кн. для учителя / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение,1991.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел.— К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.- 1440 с.
- Волошинова О.Я. Система роботи педагогічного колективу з обдарованими учнями.//Управління школою.–2009.–№10.
- Воронова Е. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми.// Психолог.–2006.–№25-28.
- Гільбух Ю. З. Розумово обдарована дитина: психологія, діагностика, педагогіка. — К.: Укрвузполіграф, 1992.
- Голубева Э.А. Способности и индивидуальности/Э.А. Голубева. – М., 1993.
- Главник О. І. Корекційна робота психолога/О. І. Главник. – К. : Шкільний світ, 2006. – 109 с.

- Качур О. Психологічний супровід.// Завуч.–2011.– № 21.
- Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста /Под науч. ред. проф. Л. М. Шипициной.- СПб.: Речь, 2003.— С. 45-89.
- Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати.— К.: Грамота, 2005.— 448 с.
- Манжула О. Підготовка до олімпіад та МАН.//Психолог.–2009.–№ 41.
- Марінушкіна О. Є., Шубіна Г. В. Організація роботи з обдарованими дітьми в закладах освіти. — Х., 2008.
- Науково-методичний супровід самостійної й самоосвітньої діяльності педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: Практико зорієнтований методичний посібник/ Бухлова Н. В., Коновалова Л. М.— Донецьк: Каштан, 2007.— 108 с.
- Психологія і педагогіка життєтворчості В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.- К.: ІЗМН, 1996.-128.
- Пашнєв Б.К. Психодіагностика обдарованості.–Харків.: "Основа", 2007.–128с.
- Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. - М.: Владос, 1996.
- Слободенюк Л.І. Психологічний супровід у школі: мета, завдання, функції.// Шкільному психологу все для роботи.–2009.– № 10.
- Сологуб Н.Обдаровані діти. Психологічні проблеми навчання, виховання. // Психолог.— 2012. —№2.
- Страшнюк Ж.Д. Розвиток творчих здібностей молодших школярів.// Шкільному психологу все для роботи.–2010.– № 2.
- Туріщева Л.В. Особливості роботи з оюдарованими дітьми.// Шкільному психологу все для роботи.–2009.– № 4.
- Шевченко І. Розвиток творчих здібностей.//Психолог.–2011.–№22-23

І Н Т Е Р Н Е Т – Д Ж Е Р Е Л А:

- ☐ <http://osvita.ua/>
- ☐ znmc.org.ua
- ☐ nbuv.gov.ua
- ☐ www.yrok.at.ua